Magyar Zoltán

ADOTTSÁGOK ÉS LEHETŐSÉGEK A TÖRTÉNETI MONDÁK RENDSZEREZÉSÉBEN[1]

Az adottságok

Itt, a 21. század elején, a tömegtársadalmak és a tömegkultúra korában (Armac, 2005) egy európai értelmiségi számára tán minden korábbinál erősebbé válik a késztetés, hogy a globalizálódó világ ellenében megfogalmazza a hagyományokhoz, a nemzeti és tradicionális kultúrákhoz való viszonyát. Az utóbbi másfél-két évtizedben UNESCO-konferenciák sora állított össze ajánlásokat és cselekvési terveket a hagyományos kultúra, az etnikus hagyományok, és külön is a folklórhagyományok védelmében.[2] Ezek a szándéknyilatkozatok persze nem voltak előzmény nélküliek, és olyan tényleges munkálatokon alapultak, melyek e tradicionális kultúrák és kulturális jelenségek leletmentését illetően már évtizedek óta folytak. Aligha véletlen azonban, hogy éppen az ezredforduló volt az a nem csupán szimbolikus és lélektani, hanem tényleges határ is, amíg reális esély látszott arra, hogy e törekvéseknek a megőrzés mellett a megörökítés is része legyen. S kivált hangsúlyos volt mindez a szájhagyományozott szellemi örökséggel összefüggésben.

A 20. század második felének Európájában sajátos kétarcúság figyelhető meg e tekintetben. Míg a földrész fejlettebb nyugati részein számos klasszikus népköltészeti műfaj (lásd elsősorban a mese- és balladaanyagot) már a 19. század elejére javarészt funkciótlanná vált és felejtésnek indult (az új szellemi irányzat, a romantika előretörésével, ez utóbbi momentum magyarázza az angol Percy püspök, a skót Walter Scott balladagyűjtéseit, valamint a német Grimm testvérek fellépését), Közép- és Kelet-Európában a fáziskéséses történelmi fejlődés és bizonyos eltérő kulturális attitűdök egyaránt oda vezettek, hogy a népi kultúra számos szegmense egészen a 20. század közepéig, sőt utolsó harmadáig élő és dinamikus maradt. Míg azonban a 20. századra Nyugat-Európában a népköltészeti alkotások zöme a viszonylag széleskörű, bár szelektív gyűjtéseknek köszönhetően már csak archívumokban és a különféle kiadványokban volt tanulmányozható, a Lajtától keletre a folklórgyűjtések a 20. században élték igazán a virágkorukat, olyan menynyiségű és minőségű folklóralkotást tárva fel, amelyre még a földrész nagy nemzetei esetében is csak elvétve akad példa. Mondhatni a szájhagyomá-

[1] A tanulmány az MTA Néprajzi Kutatóintézetében 2007. augusztus 30-án azonos címen elhangzott előadás bővített változata. Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Nagy Ilonának a lektori véleményében megfogalmazott javaslatokért, tanácsokért.

[2] *UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Védelméről,* (Csonka-Takács (szerk.), 2007, 9–60. Budapest Európai Folklór Intézet (EFI) Communicationes.

nyozott szellemi javak tekintetében Európa valamelyest „megbillent”, hiszen például az alapvetően 18–19. századi rétegzettségű angol, francia, német folklóralkotások kisebb-nagyobb képzeletbeli halmazával szemben ott találjuk a zömében a 19. század végén és a 20. században feljegyzett finn, észt, litván, lengyel, román, szerb és több más nemzet, és nem utolsó sorban a magyar nép külön-külön is impozáns, sőt a nyugat-európai példákat sok tekintetben – mennyiségi paramétereiben, változatgazdagságban stb. – felülmúló folklórhagyományait.

Ez az ideig-óráig, bár a jelek szerint majd másfélszáz éven át tartó regionális helyzeti előny azonban már Európa keleti és középső részein is túlnyomórészt a múlté, és miként sokszor és sokan leírták már – és ugyanakkor sokszor és sokan próbálták cáfolni –, az a bizonyos metaforikus *Utolsó óra* immár közvetlen földrajzi környezetünkben ketyeg. A részletes helyzetjelentés és az idáig vezető út stációinak megvilágítása nem e tanulmány feladata, ezért csak a főbb helyzetképet rögzítem újólag: a 20. században még virulens főbb népköltészeti műfajok többsége a 21. század első évtizedére már halottnak mondható. Ilyen mindenek előtt a ballada, amely már passzív tudásként is csak elvétve kerül elő. Saját tereptapasztalataim azt mondatják, hogy ilyen letűnt műfaj napjainkra a népmese is – s noha e sorok írója által az utóbbi évtizedben fellelt mesemondók, illetve a repertoárjukból az ún. „budapesti iskola” nyomdokain közzétett egyéniségmonográfiák ugyan némiképp e megállapítás ellen hatnak, mégis úgy vélem, hogy az utolsó „klasszikus” mesemondó az a csinódi Karácsony Gyula volt (1999†), aki nem csupán egy tradicionális, javarészt a szájhagyományozó műveltségből örökölt szövegfolklór tudás birtokában volt, hanem a maga lokális és társadalmi közegében egészen a haláláig működtette is azt. Ráolvasók, népi imádságok az 1990-es években már szinte kizárólag a legkeletibb magyar népcsoportok körében voltak megörökíthetők. A szokásokhoz, dramatikus játékokhoz fűződő szokásköltészet már szinte kizárólag folklorizmusként van jelen a falusi (és városi) közösségek körében. A hagyományos népdal mint olyan igazából már szintén a múlté – még akkor is ha a (magyar)nótázás szokása (még?) élő köznépi gyakorlat. (Az más kérdés, hogy a 20. század második felében megjelenő popkultúra mint revival jelenség e műfaj újjászületéseként is értelmezhető, kivált ha azt nem műfajelméleti, hanem művelődéstörténeti és szociológiai keretben értelmezzük.) Igazából azonban mindössze két olyan műfaj található az európai népi kultúra műfajregiszterében, melyek még napjainkban is széleskörűen ismertek és széleskörűen hatnak, azaz kortól, nemtől és társadalmi helyzettől függetlenül használjuk azokat, és amelyek nem utolsó sorban folyamatos megújulásról tanúskodnak.

Az egyik ilyen műfaj a jellemzően a 19. századi anekdota és a specialistát kevésbé igénylő és tematikai szempontból is nyitottabb adoma 20. századi örököse, a vicc, amely „ezerarcúsága” és rövid terjedelme folytán leginkább volt képes alkalmazkodni a felgyorsult életritmushoz és a szóbe-

liségből egyszerre merítő és arra visszaható információhordozó közeghez (lásd: nyomtatott sajtó, televízió, internet, SMS).

Dégh Linda kifejezésével élve, a másik „nagy túlélő” a monda, amely a szövegfolklór megannyi műfaja közül a talán legösszetettebb és legsokszínűbb műfaj, megannyi kapcsolódással, érintkezési felülettel más rokon diszciplínák felé is. E komplexitásában rejlik megújulási képességének is a titka: vélhetőleg mindig lesz olyan szegmense, amely a monda egyik fő műfaji ismérve, a lokalitás által szerepet kaphat, s a helyhez kötés ősi gyakorlatát az emberi képzelet több más, hasonlóképpen archaikus vonása, az aktualizálás, a tipizálás is újra és újra megtermékenyítően befolyásolhatja. Igaz, alműfajonként, témacsoportonként különböző módon és eltérő hatékonysággal. A természettudományos világkép általánossá válásával alig egy-két emberöltő leforgása alatt szinte teljesen kiveszett például az eredetmagyarázó monda, ellenben az említett természettudományos világkép által „ostromzár alatt tartott” népi hiedelmek mit sem vesztettek intenzitásukból, mindössze a 20. századot megelőző társadalmi közegben beágyazódott narratívcsoportok helyét veszik át újabbak (Dégh, 2001, 311–442.), úgymond „modernebbek” (lásd: a mondákban a lüdérc helyett megjelenik az UFO stb.).

A történeti monda komplex voltát azonban leginkább történelmi és kultúrtörténeti beágyazottsága adja. Az e körbe sorolható szövegek alkotják a műfaji repertoár mintegy felét (tájegységenként változóan hol valamelyest többet, hol kevesebbet), vizsgálatuk már csak ezért is kulcsfontosságú a műfaj egésze szempontjából is. Míg azonban a hiedelemszövegek tekintetében a leletmentés felelőssége az újonnan született folklóralkotások felfedezésének az izgalmával párosul, a történeti mondák komplex körét a kevésbé intenzív hiedelemháttér és a nemzeti kultúrákba való beágyazottsága miatt, hasonlóképpen a többi múlt időben említett műfajhoz, a fokozatos elhalás, vagy ami véleményem szerint a legvalószínűbb, néhány kivételszámba menő folklórjelenséget leszámítva, a tematikai beszűkülés fogja jellemezni.

Másfél évtized intenzív tereptapasztalata alapján ugyanis jól látható az a tendencia, amely e hagyományos szövegfolklór alkotások leletmentésének lehetőségeiben immáron évről évre egyértelmű és folyamatos apadást mutat. Mintegy másfélezer néprajzi interjúval a hátam mögött úgy vélem, hogy hozzávetőlegesen a 2010-es esztendő az a képzeletbeli határ, amikor a magyar nyelvterület túlnyomó részén folklorisztikai értelemben véget ér a 20. század, ugyanis ez az az idősáv, amikorra a kollektivizálás előtt felnőtt utolsó generáció, a mostani 75–80 évesek javarészt eltávoznak közülünk, s velük a tradicionális népi tudásanyag túlnyomó része is sírba száll – hacsak addig gyűjtője nem akad (vagy nem akadt már eddig). Mint a vicc vagy a hiedelemszövegek és a „modern mondák” példája mutatja, a folklór természetesen nem hal el, és most még csak nem is sejthető, hogy milyen lesz például a 21. század végén az akkori magyarság (és mások) szövegfolklórja, a fent jelzett 2010-es dátumot azonban véleményem szerint a 19–20. századot

fémjelző tradicionális folklóralkotásoknak csak a töredéke éli túl majd, részint a korábbi kompakt hagyománykörök törmelékszerű, funkció nélküli mozaikcserepeiként, valamint néhány funkcionalitásában is továbbélő hagyománykörre – jelesül hiedelemkörökre és vallásos színezetű képzetkörökre – redukálódva.

Az *Utolsó óra* már említett szép és szomorú metaforájára Erdély szórványosodó vidékeinél beszédesebb példa aligha kell: azokban a mezőségi, erdőháti, dél-erdélyi, bánsági stb. magyar közösségekben, ahol még a 20. század közepén is létezett néhány tucat lélek, az 1960–70–80-as évek néprajzi gyűjtőmunkája még a helyi mondahagyomány széles spektrumát tárhatta volna fel – ma már ezek a gyűjtések adatközlők hiányában elvégezhetetlenek. Így volt ez már részben a két-három esztendeje végzett Alsó-Fehér megyei terepmunka, s kivált az Erdélyi Hegyalja és a Szárazvám völgye (néhai magyar) települései esetében is. Hiszen még akár az 1989-es politikai változások idején is lett volna esély arra mind a Szárazvám völgye nemesi községeiben (Asszonynépe, Hari, Magyarherepe), mind a Gyulafehérvár környéki falucsoportban (Alvinc, Borberek, Magyarigen, Boroskrakkó, Borosbenedek stb.), hogy abból az akkori néhányból egy-két olyan adatközlő is megszólítható legyen, aki e jelzett mondakincset még felidézhette volna, különös tekintettel a településsel és környékével kapcsolatos történelmi és történeti-földrajzi folklórhagyományokra – úgy is, mint a helyi kulturális örökség egyik leginkább sarkalatos részére.[3] Persze a fent jelzett, némiképp prófétikusnak szánt időpont alapvetően nem a szórványról, hanem legalább annyira az etnikailag homogén tájegységekről szólt, a leletmentés tehát tudománytörténeti szempontból is megkerülhetetlen és elodázhatatlan volt.

Minden, a magyar történeti mondahagyománnyal és a történelmi tudat, a kollektív emlékezet tudományos vizsgálatával kapcsolatos szándék már az első lépések megtételénél beleütközött abba a megkerülhetetlen akadályba, hogy egyrészt nem létezett olyan átfogó történeti monda archívum, amely az utóbbi másfél évszázad vonatkozó folklórgyűjteseit, valamint az azt megelőző évszázadokból az írott forrásokból kihámozható mondahagyományt adatbázis formájában összefoglalta volna, másrészt pedig a műfaj földrajzi és tematikai térképét oly sűrű és terjedelmes fehér foltok borították, melyek a magyar történeti mondahagyomány egészére, illetve az egyes folklórjelenségek elterjedésére, változására vonatkozó lehetséges vizsgálatokat eleve lehetetlenné tették. Így például noha az 1970-es megyehatárok közötti szabolcs-szatmár-beregi részek Rákóczi-hagyományaiból feltárt közel háromezer adat a mondakör ottani minden apró momentumára kiterjedt (Ferenczi–Molnár, 1972), még Ferenczi Imre másfél évtizedes kutatásai sem jutottak (juthattak) el addig, hogy milyenek lehetnek a Rákóczi-hagyományok a Kárpát-medence egészére kivetítve. De e történelmi sze-

[3] A szórványkutató szerint egy nyelvi közösség kohéziós ereje többnyire akkor roppan meg véglegesen, ha annak száma a fél tucat alá süllyed (Vetési, 2002, 87–97., 256–258., 271–272.).

replő folklórjáról legalább sokat tudtunk meg – ugyanez nem mondható el sok más történelmi korral, történelmi alakkal, történeti mondai tárgyú témacsoporttal összefüggésben (lásd: Szent István, Szent László, IV. Béla stb.). De ezek az adatok szívós könyvtári és adattári munkával úgy-ahogy összegyűjthetők, sőt, amely hagyománykörök esetében még recens terepmunkára is lehetőség nyílik, bizonyára értelmezhetők is folklorisztikailag.

Megkerülhetetlen akadály tornyosul azonban a mondakutató előtt, ha a műfajhoz az azt alapvetően, lényegileg meghatározó táji szemlélettel közelít, hiszen a vándormondák, az internacionális folklórelemek mellett a tájegységenként többnyire változó karakteres táji hagyománykörök alkotják a magyar mondahagyomány térképét. Míg más műfajok, például az eredetmagyarázó mondák vagy a hiedelemmondák tekintetében, ha rendelkezünk néhány gyűjtőponttal az adott tájegységről, miként a *Magyar Néprajzi Atlasz* kapcsán megfigyelhető, jó esetben az egész tájegységre érvényes információkhoz juthatunk (Borsos, 2003), a történeti mondák esetében azonban néhány kósza adattal még semmire sem megyünk, hiszen a földrajzi, domborzati jellemzők változása, a többnyire más és más mikrotörténelem akár két egymással szomszédos völgyben is alapvetően más folklórhagyományokat generálhatott. Néhány jeles történelmi személyiség folklórhagyományainak összefoglalását követően ezért is vált megkerülhetetlenné annak az átfogó adatbázisnak a létrehozása, amelyről az *Ethno-lore* egy korábbi számában már volt szó (lásd Magyar, 2005a, 363–366.). Az ott felvázolt *Magyar Történeti Mondák Archívuma* az eredeti koncepciót megtartva az alábbi fő egységekből épült fel, épült ki mára:

1. *Az összes olyan* magyar nyelven megjelent (vagy magyar tárgyú) *kötet* (újabban CD, DVD is), amely szöveges formában vagy leírásaiban, utalásaiban történeti mondát (is) tartalmaz.
2. *Újságok, periodikák, évkönyvek*, melyek történeti mondát rejtenek.
3. *Publikált földrajzinév-tárak*.
4. *Kéziratos földrajzinév-tárak*.
5. *Kéziratos mondagyűjtések*.
6. Népköltészeti és nyelvészeti tárgyú *szakdolgozatok, doktori disszertációk*.
7. *Ponyvák, kalendáriumok, tankönyvek*.
8. *Önkéntes gyűjtők magánarchívumai*.
9. *Saját terepmunkán alapuló gyűjtések*.
10. *Megrendelt gyűjtések* (Utolsó óra program).

Az így létrejövő archívum 2007 végére épült ki és mintegy 65 000 szöveget tartalmaz. Ez a nemzetközi összehasonlításban is hatalmas szám a lehetséges, elérhető (a jelenlegi ismereteink szerinti összes) szövegmennyiség kb. 95%-a. Természetesen az archívumépítés a jövőben sem állna le, ám a jelzett szövegmennyiségen túl már csak szerény mértékű bővülés várható: elsősorban a további, új gyűjtések és a lehetséges új publikációk révén. Ám mind a publikált, mind a kéziratos mondaanyag esetében az anyaggyűjtés lényegében lezártnak tekinthető, hiszen az a publikáció vagy kézirat, amiről

akár csak sejthető is volt, hogy tartalmaz történeti mondát, azt igyekeztem a legnagyobb gondossággal átnézni. A publikált anyag tekintetében közel 6700 tételes az a címlista, amely azokat a műveket foglalja magába, amelyek történeti mondát (is) tartalmaztak. Volt úgy, hogy akár kétezer szöveget is, és számos esetben mindössze egyet. A kéziratos anyag ennél valamelyest kisebb nagyságrendű: közel 60 magyarországi és határon túli tudományos archívumból mintegy 3200 olyan dossziét ölel fel, melyekből szintén került elő történeti monda.

Az adatgyűjtés minden esetben arra irányult, hogy – ha csak töredékeiben vagy szüzséjében is (lásd: földrajzinév gyűjtések) – autentikus folklóradat kerüljön a gyűjteménybe – tekintet nélkül a feljegyző személyére, a feljegyzés idejére, valamint magára a monda lelőhelyére, hiszen a tudományos rendszerezés szempontjából irreleváns, hogy egy adott folklóradat például a *Rozsnyói Hiradó* vagy az *Ethnographia* lapjairól került elő. A forráskritikát következetesen alkalmazva mindössze néhány tucat olyan szövegre találtam, ahol a feljegyző által folklórként jelzett, ám valójában nem hiteles szövegről volt szó. Továbbá ide sorolhatjuk a ponyvanyomtatványok azon népes csoportját, melyekben betyárokról szóló történetek örve alatt valójában terjengős, vadromantikus kisregények olvashatók, melyeknek szövegébe szerzőik legfeljebb egy-egy vonatkozó folklórmotívumot építettek be, azt is többnyire esetlegesen.

Az adatbázis közel 20%-át saját és kisebb részt megbízott folklórgyűjtések eredményeképpen olyan szövegek alkotják, melyek az utóbbi tizenkét évben kerültek feljegyzésre. Mennyiségi paramétereik (mintegy 12 000 történeti monda) mellett minőségi szempontból is megkerülhetetlen ez a szövegmennyiség, ugyanis a korábbi szórványos és egymással nem összefüggő, a rögzítés körülményei tekintetében is rendkívül sokszínű adatbázis mellé egy folklorisztikailag tudatosan, átfogó igénnyel rögzített olyan új gyűjtemény került, amely a tradicionális történeti mondaanyagot az ezredforduló körüli évek tán utolsó pillanataiban tudta még rögzíteni. E gyűjtések jelentősége már csak azért is meghatározó, mert egy-egy település példáján műfajilag teljes körű gyűjtésre 1995 előtt mindössze néhány esetben került sor, a történeti mondahagyomány megismerése szempontjából kulcsfontosságú és nélkülözhetetlen átfogó táji gyűjtésekre pedig jószerével egyáltalán nem,[4] ezért volt szükség arra az intenzív terepmunkára, amely fő vonalakban szintén 2007-ben zárul le. E néprajzi gyűjtőutak túlnyomórészt tudatosan olyan néprajzi tájakra irányultak, ahol korábban nem fordult meg szövegfolklór kutató, illetve ahonnét alig néhány véletlenszerű adattal rendelkeztünk a történeti mondára, sőt általában is a mondaanyagra vonatkozóan – holott a magyar kulturális örökség, a magyar kultúrhagyomány szempontjából megannyi fontos tájegységről volt szó. E teljes körű táji gyűjtések

[4] Valamelyest kivételként említhetőek Szentmihályi Imre göcseji és Dömötör Sándor Vas megyei – javarészt máig kéziratos – mondagyűjtései, továbbá a Faragó József és Fábián Imre szerkesztésében megjelent *Bihari népmondák* című kötet.

(tehát minden mondai alműfajra és az adott vidék minden magyarlakta településére kiterjedő gyűjtések) némelyike már önálló kötetben is napvilágot látott, illetve megjelenésük folyamatban van (16 táji mondamonográfia),[5] a további 32 mondai szempontból kutatott tájegység anyagát pedig további 3 gyűjteményes kötetben kívánom közreadni.[6]

Elmondható tehát, hogy a magyar szövegfolklór kutatás számára mind földrajzi, mind műfaji, mind pedig történeti áttekintő értelemben végre rendelkezésre áll az az adatbázis, amely alapján már nem csupán egy-egy történeti hősre, korra, folklórjelenségre vonatkozóan fogalmazhatunk meg mérvadó tudományos véleményt, hanem a magyar történeti monda-hagyomány egészével kapcsolatosan is. És ez valóban olyan adottság, amely a magyar folklórkutatást arra predesztinálja, hogy e magyar hagyománykör tudományos rendszerezését a nemzetközi folklorisztika számára is lehetséges mintául állítsa. E magyar kisepikai hagyományok ugyanis sok tekintetben valóban egyedülállóak az európai kultúrkörben: a már említett adatbázis, a 65 000 tételes Magyar Történeti Mondák Archívuma is már eleve párját ritkítja Európában (Hand, 1965, 440.),[7] tematikai változatosságát tekintve pedig nagy valószínűséggel állítható, hogy a magyar történeti mondaanyag Európában a legsokszínűbb és a leggazdagabb. E hipotézist már elöljáróban is igazolhatja a magyar népi kultúrát az utóbbi másfél évezredben ért megannyi etnikai és kulturális hatás, valamint a valóban párját ritkítóan változatos (mondhatni: hányattatott) történelmünk, melyek a tárgyalt kisepikai műfajra kivált megtermékenyítően hatottak. Olyan adottság ez, amely akárcsak a másik „világbajnok" magyar kisepikai műfaj, a vicc (kivált a zsidó városi kultúrából sarjadt „pesti vicc") esetében voltaképpen kötelez is arra, hogy e kulturális örökséget maradandó módon és teljes körűen örökítsük meg, illetve tárjuk a nagyvilág elé – a tudományosan legkézenfekvőbb formában egy típus- és motívumindex, egy műfaji katalógus formájában.

---

5 Többek között a 2001-ben indult *Magyar Népköltészet Tára* részeként jelentek meg ezek a kötetek. Az önálló táji mondamonográfiákban feldolgozott tájegységek a következők: Torna vármegye, Gyimes és a gyimesi csángó kirajzások, Kalotaszeg, Szilágyság, Alsó-Fehér megye, Kis-Küküllő völgye, Hunyad megye, Erdélyi Erdőhát, Nagy- és Kis-Homoród mente, Bekecsalja, Zoborvidék, Fülek vidéke, Medvesalja, Rozsnyó vidéke, Felső-Bodrogköz, Őrség.

6 A felkeresett további – teljes körű vagy részleges mondagyűjtés alá vont – néprajzi tájak: Kászon, Csík, Gyergyó, Felső-Maros mente, Felső-Nyárád mente, Havasalja és havasa, Segesvár vidéke, Királyföld, Aranyosszék, Erdőalja, Nyugat-Mezőség, Melles völgye, Lápos völgye, Kővár-vidék, Tasnád vidéke, Avasság, Bihari Hegyköz, Sebes-Körös völgye, Fekete-Körös völgye; Kassa vidéke, Észak-Cserehát, Csetnek völgye, Túróc völgye, Balog völgye, Gortva völgye, Dél-Gömör, Felső-Ipoly mente, Alsó-Garam mente, Léva vidéke, Nyitra megye, Muraköz.

7 A kisepikai szövegeket tartalmazó nagyobb gyűjteményeket lásd: Helsinki, Marburg, Berlin, Louvain, Kopenhága, Dublin.

A 20. századi folklorisztika egyik súlypontját képező műfaji rendszerezések a mondák tekintetében is viszonylag kevés igazán fajsúlyos eredménnyel büszkélkedhetnek, a történeti mondák kapcsán pedig egy-két kivételszámba menő szakmai próbálkozást és kezdeményezést leszámítva (Simonsuuri, 1951; Rausmaa, 1969; Kerbelitė, 1973) máig sem történt érdemi előrelépés. A történeti mondát is tartalmazó katalógusok, típus- és motívumindexek összeállítói ugyanis vagy egy rendkívül szűk (mindössze néhány száz, illetve pár ezer darabból álló) szövegbázis alapján rugaszkodtak neki e feladatnak, vagy eleve meg sem kíséreltek önálló profilt adni e műfajnak, és a többi mondai alműfaj közé vegyítve, többnyire a hiedelemmondák függelékeként adtak vázlatos, szelektív áttekintést róla (Aarne, 1918; Sinninghe, 1943, stb.). Persze mindez aligha volt véletlen, hiszen a nívós katalogizáláshoz elengedhetetlen nagy és reprezentatív adatbázis hiányán kívül még valami gátolta e tipológiai munkálatok elvégzését, éspedig a rendszerezés lehetséges, követendő struktúrájának a hiánya (lásd Hand, 1965, 441–443.). Hiszen az, amit az ISFNR 1963-as konferenciáján lehetséges mintaként meghatároztak (Dömötör, 1964, 167.) egyrészt továbbra is magán viselte a műfaji kérdések tisztázatlanságát, másrészt nagyon-nagyon elnagyolt főcsoportokat jelölt ki, melyek ráadásul nem is voltak teljes mértékben kompatibilisek a földrész történeti és kultúrtörténeti mondaanyagának az egészével (így többek között a magyarral sem).

A nemzetközi szövegfolklorisztikában fényes karriert befutott Antti Aarne-től származó, majd Stith Thompson által többszörösen továbbfejlesztett (Aarne, 1910; Aarne–Thompson, 1928, 1961) sőt az utóbbi években Hans-Jörg Uther által kiegészített és részben revideált (Uther, 2004) mesekatalógus a mondák tekintetében csak néhány, műfajilag átmeneti jellegű narratívtípus esetében használható, és megalkotóinak nyilván nem is az volt a céljuk, hogy a rokon műfaj rendszerezése számára irányt mutassanak. Ugyan a norvég Christiansen kísérletet tett az európai mondakincs fabulátszerű elemeit az AaTh rendszerének bővítéseként, hasonló struktúrában és folytatólagos számozással elhelyezni (Christiansen, 1958) ám ez is főként a hiedelemmonda anyagra korlátozódott, és történeti, kultúrtörténeti mondák az ő művében is csak függelékként (7050–8025: *Local Legends of Places, Events and Persons*) lettek megemlítve, ráadásul pedig ismereteink szerint az egy ír katalógust és angol folklór kézikönyvet, valamint két nyugati szláv katalógus-vázlatot leszámítva,[8] Christiansen struktúrája nem talált követőkre. Ellenben kimutathatóan hatott a nemzetközi hiedelemmonda tipologizálás fő egységeinek a megalkotására, igaz, csak egyes részeiben és a mesekatalógusra reflektáló számrendszer elhagyásával.

8 Almquist, 1988. A katalógus némileg továbbfejlesztett változata: Almquist, 1991. Lásd még: Krzyżanowski, I–II., 1962–1963; Klímová–Rychnová, 1963; Briggs, 1971, 3–4.

A nemzetközi szövegfolklór tudományos rendszerezésére egy további figyelemre méltó kísérlet fűződik Frederic C. Tubach nevéhez, aki *Index Exemplorum* címen a középkori vallásos tárgyú meséket, mondákat, példázatokat foglalta egy új, típusszámokkal 1–500-ig jelzett rendszerbe, a típuscímek alfabetikus sorrendjében. Tubach műve 1981-ben jelent meg, bő két évtizeddel Stith Thompson nagy hatású *Motif-Index*ének két kiadását (1932–1936, illetve 1955–1958) követően, s noha Tubach a Thompson által használt műfajok közül többet is szerepeltett motívumjegyzékében, önálló rendszer megalkotására az sarkallta, hogy az amerikai folklorista által felvázolt kereteket túl szűknek találta az általa vizsgált elbeszélés-hagyomány szemléletes leképezésére (lásd Tubach, 1981, 517–523.). És ebben minden bizonnyal igaza is volt – az más kérdés, hogy ez az egyébként rendkívül koherens és jelentős adatbázison nyugvó munka azáltal, hogy nem a tartalmi, hanem formai jegyek alapján került rendszerezésre, a nemzetközi folklorisztikában egyfajta zárvány maradt.[9]

Ellentétben a folklorisztika történetének egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású művével, Thompson hat kötetes motívum-indexével. E monumentális munkában – mint arra a szerző az alcímben utal is – a folklór epikus műfajainak teljes regiszterét a tudományos rendszerezés tárgykörébe vonta, jelezve, hogy annak részét képezték a mondák is. Az alcímben megjelölt *local legend* terminológiáját azonban már Thompson sem fejtette ki, s művét áttekintve mondák örvén leginkább az angolszász–kelta és német történeti monda-hagyomány egyes frekventált narratívtípusaira és motívumaira (lásd Arthur-mondakör, Kyffhäuser-típus stb.), illetve szereplőire akadhatunk, legnagyobb számban a műfaj színes szeletét alkotó, a középkori szentkultusszal szervesen összefüggő legendahagyományra (kivált a koraír szentek legendáira (V 200–299.), továbbá még viszonylag nagy számban alapítási mondákra (A 1400–1499.) és kincsmondákra (N 500–599.). És persze a műben szerteszét az epikus műfajok majd mindegyikébe beszüremlő népi hiedelemvilág narratív folklórelemeire.

Az mindenesetre jól látható, hogy Thompson műve a mondák tudományos rendszerezésére csak egyes szűk szegmenseiben alkalmas, s a *Motif-Index* mintájára született lokális motívum-indexek sem e tárgyalt műfajra koncentráltak (lásd: angol verses regény, koraizlandi irodalom, koraír irodalom, középkori francia verses lovagregények, középkori itáliai novellairodalom, középkori spanyol exemplumok, középkori spanyol népi elbeszélések, maya mítoszok és mondák stb.),[10] s mint azt egy nemzetközi szimpó-

9 Noha több szerző is hivatkozik rá a művükhöz csatolt konkordanciajegyzékben (lásd; Goldberg, 1998, 213–225.), mindössze egy cseh példázatgyűjtemény követi a Tubach-féle szisztémát (Dvořak, 1978). A magyar protestáns exemplumokat rendszerező Dömötör Ákos konkordanciajegyzék nélkül utal több esetben is Tubach művére (Dömötör, 1992 24–246.).

10 Winger, 1930; Rotunda, 1942; Hansen, 1948; Keller, 1949; Cross, 1952, 1969; Keller, Esten – Johnson, 1954; Godfrey, 1960; Bordman, 1963; Brunvand, 1963; Boberg, 1966; Kennedy, 1966; Thompson, 1958; Thompson–Roberts, 1960; Childers, 1977; Kirtley,

ziumon maga a jeles bloomingtoni professzor is jelezte,[11] művét nem, illetve csak részben tartotta alkalmasnak a mondák tipologizálására.[12] Mindenesetre tény, hogy éppenséggel a *Motif-Index* visz legközelebb a történeti mondák tudományos rendszerezéséhez, részint az abban sorjázó nemzetközi folklóranalógiák révén, leginkább azonban módszertanilag, hiszen Thompson motívum-indexe sem tisztán szövegfolklór motívumok tudományos rendszere, hanem valójában típus- és motívummutató, amelyben a különböző népköltészeti alkotóelemek akár egymás után is szerepelhetnek (jellemző módon és logikusan többnyire a nagyobb egység felől haladva a kisebb felé), bejárva mindazokat a közbülső esztétikai fokokat, melyekre már Voigt Vilmos egy korai tanulmányában (1965, 216.) *complex* néven történt megoldási javaslat, és aminek egy finomra hangolt változatát tartom magam is egyedüli járható útnak a történeti mondák rendszerezése kapcsán. Tehát nem típus- vagy motívummutatót, s kivált nem csupán a költőileg kiforrott, állandósult szüzsét felvett népi elbeszélések jegyzékét kívánom elkészíteni a magyar történeti mondákkal összefüggésben, hanem a narratív struktúrába rendeződött népi történelmi emlékezet teljes spektrumát, a mondaköröktől, mondaciklusoktól kezdve belefoglalva a különféle típusok, altípusok megannyi változatán át a folklórmotívumok ezernyi számú és színű mikrovilágát, az esztétikai szinteket illetően pedig beleértve és lehetőleg teljes körűen értve bele a von Sydow-i értelemben használt memorát és dite (közlés) kategóriáiba sorolható szöveghagyományt is.[13]

A következő táblázat jelzi mintegy összefoglalóan azokat a rendszerezési kísérleteket, amelyek dominánsnak mondhatók a 20. század szövegfolklorisztikájában. Az áttekintésben egyaránt utalni kívántam katalógusokra és az azoktól sok tekintetben eltérő motívum-indexekre, ugyanis a magyar mondaanyag kapcsán e két rendszerezési szisztéma ötvözetét kívánom majd megvalósítani.

1980; Smith, 1980; Neuland, 1981; Guerreau, 1983, 36–48.; Guerreau-Jalabert, 1992; Goldberg, 1988; Tatum, 2000. stb. (közel félszáz kötet). A *Motif-Index* szellemében készült legújabb, nagyszabású szövegfolklór klasszifikáció: Birkhan (főszerk.), 2006. A 20. században született katalógusok, típus- és motívumindexek teljességre törekvő regiszterét adja: Azzolina, 1987; Jason, 2000, 159−219. A mondákat rendszerező, illetve mondákat is hangsúlyosan szerepeltető művek: Jason, 2000, 240−241. − ám az említett művek közül csak egyes részterületek feldolgozása (kincsmondák, szentek legendái) mondható átfogó igényűnek és módszertanilag is sikeresnek. A narratív folklóralkotások klasszifikációjának legújabb elméleti irodalmához lásd: Uther, 2005; Jauhiainen, 1998, 32−35.; továbbá az *A Journal of Folklore Research* 1997-es tematikus számát.

11 Az ISFNR 1962-es ülésén Antwerpenben. Lásd Dégh Linda beszámolóját: 1963, 126.

12 Feltűnő, hogy a *Motif-Index* megjelenését követően készült típus- és motívummutatók szerzői közül többen is egy a Thompsonétól független önálló rendszer megalkotására törekedtek: Butterworth, 1956; Ferguson, 1966 (két motívum-indexet ad közre: Thompsonét és külön egy saját verziót is); Ikeda, 1971, 292–340.; Granger, 1977; Armistead, 1978; Tracy, 1981, 195–205.; Bray, 1992.

13 von Sydow, 1948. Itt szükséges utalni rá, hogy von Sydow e kategóriákat elsősorban a hiedelemtörténetekre és nem a történeti témájú népi elbeszélésekre dolgozta ki.

AaTh → nemzeti katalógusok → Hans-Jörg Uther ATU

Motif Index → és lokális, illetve egyes műfajokra alkalmazott változatai

Christiansen → Bo Almquist

Tubach → Karel Dvořak

ISFNR 1963 → nemzeti hiedelemmonda katalógusok

→ történeti monda katalógusok → Ɵ

Modern mondák → Brunvand, Schneider

Nem szóltam még az ISFNR 1963-as konferenciáján született mondarendszerezési koncepcióról, s nem véletlenül nem, hiszen az ott megalkotott négy kategóriából (I. Eredetmagyarázó és eszkatológikus mondák II. Történeti és kultúrtörténeti mondák III. Természetfeletti lények és erők: mitikus mondák IV. Vallásos mondák: istenek és hősök mondái) mindösszse egy talált követőkre, illetve bizonyult működőképesnek, éspedig a hiedelemmondák 16 fő tematikus egységbe sorolt csoportja, amelynek több nemzeti változata is született az elkövetkező évtizedekben, köztük a Bihari Anna-féle magyar katalógus is (Müller–Röhrich, 1967; Simonsuuri, 1961; Brill, 1967; Körner, 1970; Bihari, 1980; Jauhiainen, 1998). S noha a magyar hiedelemmonda repertoár jelentős mértékben eltér az európai hiedelemmonda anyagtól, illetve mások a súlypontjai (lásd a természetfeletti erejű személyek meghatározó szerepét; Körner, 1967, 283.), összességében a magyar anyagra is adaptálható a budapesti konferencián megalkotott konstrukció. Ellentétben a történeti és kultúrtörténeti mondák ajánlott pilléreivel (A. Emberi létesítmények és kultúrjavak keletkezése B. Helyekhez fűződő mondák C. Őstörténeti mondák D. Háborúk és katasztrófák E. Kiemelkedő személyek F. A fennálló rend megsértésével kapcsolatos mondák), melyek a már jelzett okoknál fogva lényegében visszhang nélkül maradtak.[14]

Nemzeti tematikájú történeti monda katalógust természetesen lehetséges megalkotni a szóba jöhető európai kapcsolódásoktól javarészt függetlenített rendszer alapján is, és a magyar történeti mondák rendszerezéséről való gondolkodás egy korábbi fázisában, inkább koncepcionális, semmint lényegi kérdésnek tekintve az önállóságot, magam is elsősorban a nemzeti kultúrkincs önálló arculatának a megjelenítésére törekedtem (Magyar, 2005, 367–370), egy ilyen kézikönyv-sorozat első számú használóira, a ma-

[14] A kortárs mondák tudományos rendszerezésének eddigi főbb kísérletei: Ní Dhuibhne, 1983, 56–60.; Brunvand, 1993, 325–347.; de Vos, 1996, 399–411. (index); Schneider, 2008 (megjelenés alatt). A modern mondák rendszerezésének elméleti hátteréhez a talán legfontosabb munka: Benett, 1987.

gyar olvasókra gondolva. S tény, hogy a nemzetközi mintáktól és analógiáktól történő elvonatkoztatás a nemzeti múlt főbb alakjait és eseményeit illetően valóban szükségszerű egy nemzeti katalógus esetében, ám azok kisebb kompromisszumokkal beépíthetők egy nemzetközi, jelesül az európai és észak-amerikai mondaanyagra is javarészt alkalmazható katalógus-vázlatba. A folyamatosan feldolgozott adatok tükrében elvégzett „finomhangolások" és a tervezett mondarendszerezésről folytatott szakmai konzultációk mellett végső soron és alapvetően ezért került sor annak a továbbfejlesztett történeti monda katalógus tervezetnek a megalkotására, amely meglátásaim szerint nem csupán a vonatkozó magyar kultúrhagyomány, hanem a nemzetközi mondarendszerezés számára is használható mintát és kereteket kínál majd.

I. Alapítási mondák
- A. Honalapítás, új hazába vándorlás
- B. Etnikai csoportok létrejötte, megtelepedése
- C. Helységalapítási mondák
- D. Birtokalapítás
- E. Család, családnév, nemesi cím eredete
- F. Vár alapítása/építése
- G. Templom alapítása/építése
- H. Egyéb kultúrjavak alapítása/építése
- J. Halom-mondák
- K. Árok-mondák
- L. Ünnep alapítása, fogadalmi ünnep
- M. Építőáldozat

II. Hősök, történelmi személyek 1. Nemzeti hősök
- A. Attila és a hunok
- B. A honfoglalás és a kalandozások korának hősei
- C. Szent István király
- D. Szent László király
- E. Az Árpád-kor egyéb szentjei, uralkodói és hősei
- F. IV. Béla király
- G. Mátyás király
- H. A magyar középkor egyéb uralkodói és hősei (14–15. század)
- J. A török-kor uralkodói és hősei (16–17. század)
- K. A Báthoriak
- L. II. Rákóczi Ferenc
- M. Kossuth Lajos
- N. Petőfi Sándor
- P. Habsburg-uralkodók és hősök
- Q. A 18–19. század egyéb hősei
- R. A 20. század hősei
- S. A Szent Korona mondái

III. Hősök, történelmi személyek 2. Tematikus csoportok
A. A hősmondák főbb típusai és motívumai
B. Ambivalens hősök 1. Pogányok, eretnekek
C. Ambivalens hősök 2. Templomosok (veres barátok)
D. Negatív hősök 1. Nevezetes ellenfelek
E. Negatív hősök 2. Árulók

IV. Háborúk, harcok, szabadságharcok
A. Főbb típusok és motívumok
B. Hódító háborúk
C. Honvédelmi háborúk 1. (A tatár-török mondakör)
D. Honvédelmi háborúk 2. (A törökvilág mondái)
E. Honvédelmi háborúk 3. (Egyéb)
F. Függetlenségi háborúk
G. Világháborúk
H. Polgárháborúk
J. Vallásháborúk, vallásküzdelmek
K. Parasztlázadások, forradalmak
L. Helyi jellegű konfliktusok
M. Háborúk, csaták előjelei
N. Próféciák, eszkatológikus jóslatok

V. Legendák (Vallásos témájú mondák)
A. Kegyhelyek, templomok mondái
B. Kegyképek, kegyszobrok mondái
C. Oltáriszentség-mondák
D. Ereklyékkel kapcsolatos mondák
E. Kereszt-mondák
F. Harang-mondák
G. Forrás-mondák
H. Csodás gyógyulások
J. Sziklában látható nyomok
K. Egyéb, csodás módon megmutatkozó jelek
L. Az eleve elrendeltetett sors
M. Jelenések
N. Vallásos tárgyú álom-elbeszélések, látomások
P. Angyalok
Q. Szentek, szentéletű emberek
R. Egyéb vallásos tárgyú mondák

VI. Bűn és bűnhődés
A. Kővé válás
B. Elsüllyedés

C. Ünneprontók
1. Ünneprontók a megszentségtelenített napok szerint
2. Ünneprontók a büntetés módja szerint
D. A büntető mennykő
E. A bűn nem marad felfedetlen
F. Átok és önátkozás
G. A hamis eskü büntetése
H. Büntetés blaszfémia miatt
J. Büntetés keresztény szabály/tabu megsértése miatt
K. A bűnös ember temetése
L. A bűnös holtában bűnhődik
M. Egyéb bűnök és büntetések

VII. Betyármondák
A. A betyármondák főbb típusai és motívumai
B. A nemzeti betyár (Rózsa Sándor)
C. További jeles betyárok és törvényen kívüliek
D. Rablók, rablóhistóriák
E. Rituális gyilkosságok
F. Emberevés

VIII. Kincsmondák
A. A kincstalálás helyei
B. A kincstalálás ideje
C. Az elrejtett kincs jelei
D. A kincs elrejtése
E. A kincs őrzői
F. Kincsásás, kincskeresés
G. Elátkozott kincs/szerencsétlenségek a kincsásás végett
H. Sikertelen kincsásás
J. Sikeres kincsásás
K. Az elrejtett kincsek fajtái

IX. Földrajzi és egyéb történeti jellegű mondák
A. Természeti képződmények keletkezése
B. Ősmaradványok mondái
C. Történelmi előidők
D. Történelmi emlékek
E. Alagút-mondák
F. Nevezetes fák
G. Nevezetes földrajzi helyek
H. Kővé válás (egyéb)
J. Elsüllyedés (egyéb)
K. Szerelmi tárgyú mondák

L. Helynévmagyarázó mondák
M. Egyéb (helyi) mondák

X. Index és bibliográfia
Főbb mondatípusok és motívumok
Konkordanciajegyzék
Bibliográfia

A fentebb felvázolt magyar (és nemzetközi) katalógus tervezet természetesen csak a főbb pilléreit jeleníti meg a rendszerezendő mondaanyagnak, s a nemzeti sajátosságok – a második kötet kivételével – jobbára csak az alsóbb szinteken fognak megjelenni, melyek esetében azonban már nem lenne célszerű további ajánlásokkal, netán megkötésekkel élni: azokat a nemzeti mondarepertoárok jellegzetességeinek az ismeretében szuverén módon, a belső logikai rend, az adott szöveghagyomány domináns jegyeire, típusaira és hagyományköreire alapozva lesz célszerű megalkotni az adott kultúrát leginkább ismerő kutatóknak. A nemzetközi mondaanyaggal történő harmonizáció az alapítási mondák, a vallásos tárgyú mondák, a bűn és bűnhődés tematika és a kincsmondák kapcsán nem hordoz magában különösebb feszültséget, azok a zsidó-keresztény kultúrkör bármely népi kultúrájára adaptálhatók.

A katalógus tervezetének a megalkotásakor a legnagyobb dilemmát a nemzeti hősökkel, történelmi szereplőkkel kapcsolatos mondák népes csoportja okozta. A „hős" mint archetipikus toposz az európai mondakincset is uralja, az tehát evidencia volt, hogy a kiemelkedő személyekről szóló mondák külön egységet alkossanak. Majd minden európai nemzet esetében ez a mondacsoport a legnépesebb, a helyzetet azonban bonyolítja, hogy ezek a hősök az internacionális típusok és motívumok alapján ugyan egymással többnyire kompatibilisek (és számos vonatkozásban ugyanazon nemzeti kultúrán belül is azok; lásd Dömötör, 1977), azonban egy nemzeti katalógusban önálló arcéllel, saját hagyománykörük reprezentálásával is meg kell jelenjenek. E kétirányú igény feloldására megoldás e katalógus „fehér foltja", a második kötet, amelyben a nemzeti hősök a maguk hosszú vagy rövid sorával, kisebb vagy nagyobb mondaköreikkel önállóan is szerepelhetnek (az egyedüli megkötés, hogy kronológiai rendben), míg a harmadik kötet az általános típusokat mintegy összesítően jelenítené meg. Hasonló ok motiválta a *Háborúk* főcsoport áthangszerelését, ahol a nemzetközileg is érthető és használható kategóriák alá (lásd: hódító háborúk, honvédő háborúk, polgárháborúk, parasztlázadások stb.) a nemzeti történelem jeles eseményei is egytől-egyig elhelyezhetők. A honvédelmi háborúkról szóló mondák csoportján belül – és ez megint archetipikus jelenség – a saját lokális közösség védelméről, illetve pusztulásáról szóló történetek vannak relatív túlsúlyban, ám hogy mely nemzet esetében éppen mi és melyik korból, és főként milyen ellenség ellenében történik, az ismét csak a nemzeti katalógusok összeállítóira bízandó.

Ugyanezen szándék motiválta a „nemzeti betyár” kategóriájának a megalkotását, aki a magyar anyagban egyértelműen Rózsa Sándor, és a legtöbb európai nemzet mondahagyományával összefüggésben is felvethető olyan törvényen kívülivé lett személy neve (lásd: Robin Hood, Rob Roy, Rinaldo Rinaldini, Jánosík, Pintye, Oleksza Dovbus stb.), akinek híre egy-egy szűkebb régión kívül is ismert. E VII. témacsoport magyar címe a magyar kultúrhagyományban szinte kizárólagosan használt megnevezés után *Betyármondák*, a katalógus angol nyelvű változatában szereplő *outlaws* azonban jelzi, hogy itt komplexebb és sokszínűbb hagyománykör rendszerezéséről van szó, mely mondákat legalább annyira fogja össze a törvényen kívüliség és társadalmon kívüliség attitűdje, a közösség ellen elkövetett bűn motívuma, mint a törvényen kívülivé lett személy jó cselekedeteinek a sora.

A katalógus IX. egysége a jobbára máshová be nem illeszthető történelmi témájú, történelmi árnyalatú, illetve földrajzi ihletettségű mondákat tartalmazza. Egy részük a történeti és eredetmagyarázó mondák határvonalán egyensúlyoz, két alcsoport az ISFNR által jelzett őstörténeti mondákat jeleníti meg (ha az óriásokról szóló mondákat nem számítjuk ide, ez a kategória nem csupán a magyar anyagban elenyésző), és itt kaptak helyet azok a máshová besorolhatatlan, ám a népi/nemzeti történelmi tudat szempontjából meghatározó történeti közlések is, melyek csak egyes mozzanataikban, részleteikben mutatnak folklorisztikus jegyeket.

A már a katalógus-tervezet korábbi szövegváltozatában is jelzett belső, összesítő típus- és motívummutatók e „nemzetköziesített” katalógusban is megmaradnának (lásd: hősmondák, háborúk, törvényen kívüliek), részint a kézikönyv használatát megkönnyítendő. Számos esetben sor kerül arra, hogy a belső utalások következetes használata mellett (lásd a *Motif-Index* gyakorlatát) egyes folklórjelenségeket, típusokat annotációjukkal együtt két, netán három helyen is feltüntetem majd, értelemszerűen többnyire azokban az esetekben, ahol az egy-egy témacsoporthoz tartozás közel azonos súllyal esik latba. Néhány esetben ellenben az annotáció vállaltan és szükségszerűen jelképes lesz: vagy azért, mert feltételezhető, hogy a *modern monda* irányából még számottevő olyan impulzusok érhetik az adott hagyománykört, melyek tematikailag is árnyalhatják és továbbírhatják jelenlegi ismereteinket (lásd: jelenések, látomások, álom-elbeszélések), illetve mert történeti közlésekként vagy újabb keletű (20. századi) történelmi/folklór jelenségekként még nem volt kellő időbeli távlatuk e hagyományok markáns kifejlődésének (lásd: 1956, lágerélmények stb.). A katalógus összeállítójának ugyanis noha alapvető célja, hogy az utóbbi ezer év fennmaradt történeti és kultúrtörténeti tematikájú mondahagyományát örökítse meg, szándéka az is, hogy e szájhagyományozott műveltség folytonosságát, illetve a továbbiakban előkerülő adatok beépíthetőségét is jelzésszerűen érzékeltesse.

Az itt felvázolt mondakatalógus mind karakteresebben körvonalazódó alsóbb szintjeinek az ismeretében e sorok írója úgy véli, hogy azok többsége is alkalmazható lesz a nem-magyar népi kultúrák mondahagyományá-

ra is. Részben e célt szolgálja majd, hogy az eredetileg tervezett bilingvis változattal ellentétben, külön készüljön el e nemzeti katalógus tisztán angol nyelvű, három kötetes változata, melynek első két kötete a katalógusszámokkal jelzett típus- és motívummutatót fogja tartalmazni, míg a harmadik kötet az áttekintő alfabetikus indexet, kiegészítve az AaTh/ATU és a *Motif-Index* vonatkozó konkordanciajegyzékkel.

Egy ilyen katalógus, feltéve, ha valóban a megközelítőleg teljes körű adatbázis felhasználásával állíttatik össze, noha egyfajta tudományos végcél, sőt Thompson-i értelemben a legnagyobb folklorisztikai kihívások egyike, egyszersmind eszköz is az adott kulturális örökség alaposabb megismeréséhez. A történeti mondának, e csodálatos és ezerarcú szöveghagyománynak ugyanis egy ilyen katalógus mindössze impozáns vázát, keresztmetszetét tárhatja fel – ám annak hiányában minden tudományos igényű továbblépés szakmai hitele megkérdőjelezhető, lett légyen az kartográfiai megjelenítés, műfaji antológia vagy a magyar folklorisztikában máig hiányzó műfaji monográfia. Egy reprezentatív mondakatalógus tehát valaminek a vége és a kezdete is egyben: vége egy idáig vezető hosszú útnak és lehetősége az európai kultúra még mélyebb megismerésének.

Reflexiók egy rendhagyó bírálatra

E sorok megfogalmazásával egy időben látott napvilágot az *Ethno-lore* lapjain az a tanulmány (Landgraf, 2006, 27–40.), amely több ponton is reagálni kívánt az MTA Néprajzi Kutatóintézete évkönyvének XXII. kötetében megjelent katalógustervezetre, illetve a műfaj rendszerezésével kapcsolatban ott rögzített tudományos tézisekre. S noha, mint azt a korábbiakban már jeleztem, a történeti mondák rendszerezésére kialakított struktúra, részint az új koncepció által, jelentős mértékben módosult az elmúlt két-három esztendőben, Landgraf Ildikó némely vitatható kitételére bizonyára érdemes reflektálni.

Elöljáróban annyit szükséges rögzíteni, hogy magam a magyar nyelvterület mondaanyagának szisztematikus feltárására irányuló terepmunka megkezdése, azaz 1995 óta foglalkozom a történeti mondák rendszerezésének problematikájával, illetve a magyar történeti mondák rendszerének felállításával, megalkotásával. E tudományos célkitűzést szolgálták az odáig vezető út stációiként azok az önmagukban is koherens előmunkálatok, melyek egy-egy történelmi személyiség, egy-egy néprajzi tájegység, valamint egy-egy történetmondó egyéniség szövegfolklór hagyományait tárták fel és foglalták össze. Ezek a publikált, illetve részben még megjelenés alatt álló „esettanulmányok” már csak azért is létfontosságúak voltak a történeti mondával kapcsolatos lehetséges továbblépést illetően, mert ilyen művek korábban jószerével alig léteztek. Ferenczi Imre torzóban maradt Rákóczi-monográfiáján (Ferenczi, 1960, 1966, 1969), Dömötör Ákos 1848 népi ha-

gyománykörét feldolgozó kötetén (Dömötör, 1998), valamint Ujváry Zoltán gömöri gyűjteményén (Ujváry, 1990) és Kríza Ildikó (2007) közelmúltban megjelent Mátyás-monográfiáján[15] kívül ugyanis meglehetősen kevés önálló kötetté érett vonatkozó vizsgálat ismert az 1990-es éveket megelőzően, szisztematikus kutatómunkán alapuló táji mondakorpusz pedig szinte egyáltalán nem, és noha a *„budapesti iskola"* egyéniségkutató kötetei magyar mesemondók hosszú soráról adtak hírt tudományos alapossággal, e mesemondók mondarepertoárjára utalás csak elvétve történt (B. Kovács, 1994), holott e népi egyéniségek szövegfolklór tudásanyagának a kisepikai műfajok többsége is részét képezte. E vonatkozó – párhuzamos – előmunkálatok azonban a felvázolt katalogizálási célok tekintetében még mindig csak a magyar mondaanyag jéghegyének egynémely felszínre került csúcsát jelentették volna mindama több tízezres szövegbázis feltárása nélkül, amelyek a recens gyűjtések mellett a szisztematikus könyvtári és levéltári kutatások keretében saját szakmai életutamban az MTA Néprajzi Kutatóintézetébe kerülésemmel, 1997-től vettek nagyobb lendületet. Részint ezen előmunkálatok miatt lett 1998–1999-ben az ELTE Magyar és Összehasonlító Folklorisztika doktori programjában kijelölt PhD-disszertáció témám a magyar történeti mondák katalógusának az elkészítése – s hogy a doktori fokozat megszerzésére 2000-ben végül is más témában került sor, annak mindenekelőtt egzisztenciális okai voltak, a tudományos kihívás nagysága és nagyszerűsége az elkövetkező években sem vesztett aktualitásából. Már a tervezett katalógus célirányos és módszertanilag is hasznosítható előmunkálatainak a részeként készült el 2004-ben az Árpád-kori szentek legendáinak motívumindexe,[16] majd külön kötetben annak angol nyelvű változata (*Motif-Index of Legends of Early Hungarian Saints*), majd pedig magyarországi és külföldi szakmai konzultációk hosszú sorának tapasztalataira is hagyatkozva a már említett *Ethno-lore*-beli teoretikus alapvetés (Magyar, 2005a), végül pedig 2007 végére az a teljességre törekvés igényével létrejött történeti monda adatbázis, amely a tudományos rendszerezés alapját is megteremtette végre. Az az állítás, hogy minderről intézeti kolléganőm ne értesülhetett volna, már csak azért sem állja meg a helyét, mert a 2001-ben publikált doktori disszertációmban, mind pedig az intézeti évkönyv egy korábbi számában már az *Ethno-lore*-beli tervezet közreadása előtt is kifejeztem, hogy foglalkoztat a történeti mondák rendszerezésének a problematikája, sőt, az utóbbi években sorra megjelent táji mondamonográfiákban is többször megfogalmaztam azt a véleményemet, hogy a közölt szövegkorpuszok kapcsán kialakított logikai rendet és struktúrát javarészt a műfaji katalogizálás során is alkalmazhatónak ítélem.

A fentieket mindössze azért tartottam szükségesnek rögzíteni, mert szándékaimtól függetlenül e biográfiai adatok is a tudományos közbeszéd részévé váltak (Landgraf, 2006, 30–31., 34.). Tán szükségtelen módon, hiszen

15 A monográfia előmunkálatai közül néhány jelentősebb: Kríza, 1990, 1995, 1999.
16 Mutatványként publikált részletét lásd: Magyar, 2007c, 81–93.

aligha kétséges, hogy a kutatói szabadság és a kooperáción alapuló, valamennyi résztvevőt inspiráló verseny a tudomány lényegétől elválaszthatatlan. Konstruktív szakmai együttműködésre kettőnk között már eddig is volt példa – elég itt utalnom az MTA Néprajzi Kutatóintézetében készülő *Encyclopedia of Hungarian Folk Culture* népköltészeti fejezetének szerkesztésére, valamint az ugyanezen kézikönyvbe készített, a magyar népmondáról szóló, közösen írt tanulmányunkra. Együttműködési készségemet jelzi az is, hogy 2004-ben – mikor mindketten a Habsburg Történeti Intézet ösztöndíjasai voltunk – a Habsburgok folklórhagyományairól szóló közös monográfia megírását, majd utóbb ugyanezen témában egy Bloomington-i kiadású angol nyelvű kötet összeállítását indítványoztam kolléganőmnek; s máig sajnálom, hogy ő kitért e közös munka elől, pedig az szakmailag bizonyára mindkettőnk számára hasznos és eredményes lett volna. Ha a kutatóintézetbe kerülésemet követően vagy az elmúlt évek során bármikor a történeti mondák katalogizálásával összefüggésben Landgraf Ildikó hasonló indítvánnyal élt volna, e gesztus bizonyára fogadókészségre talál – ilyen ajánlat azonban sajnálatos mód nem érkezett. A katalogizálási munkálatok jelen stádiumában azonban már hatványozottan a jövőbe érdemes tekinteni: jelesül részint a majdani katalógusból adódó további, intézményesített lehetőségekre, illetve számos, most még csak tervek szintjén létező, a Folklór Osztály keretein belül közösen kivitelezhető tudományos projektekre.

A Landgraf Ildikó vitacikkének bevezetőjében közreadott, Szilágyi Ákostól kölcsönzött sorok (Szilágyi, 1996, 7., 11., 31.) önmagukban koherens és filozofikus mélységű kérdéseket vetnek fel – a probléma csak az, hogy Szilágyi gondolatai a létértelmezés részeként, a teremtett világok, sőt általában is a létező világok múlandóságára, az idő-koordináták ambivalens voltára asszociálnak, s bár filozófiailag igen, gyakorlati értelemben aligha érvényesek mindarra, ami a művelt világ művelt tagjainak a megörökítésre irányuló szándékát, s mondhatni legbensőbb késztetését immáron évezredek óta áthatják. Vagyis téved Landgraf Ildikó, amikor úgy véli, hogy ez a „gyűjtési szenvedély", a jelet hagyás, a megörökítés igénye csupán a modern ember sajátja és a premodern gondolkodás számára idegen és természetellenes volt (Landgraf, 2006, 28.), hiszen az általunk ismert világ történelme, és még inkább kultúrtörténete mind-mind arra beszédes bizonyság, hogy mintegy archetipikus lelki és szellemi igényként az emberiség ismert történelmében mindenkor felül kívántak kerekedni az elmúláson. Gondoljunk csak a Gilgames-eposz ránk maradt agyagtábláira, melyeken – az emberi civilizáció hajnalán! – már ez az igény fogalmazódik meg, vagy utalhatunk az egyiptomi piramisok példájára, vagy ama tudatosan létrehozott tudásbázisra, amit az antik világban az alexandriai könyvtár testesített meg. S hogy ez utóbbi elpusztult, az emberiség kulturális örökségének némely szerencsésebb része pedig nem, az a sorsszerű véletleneknek és a történelem kíméletlen logikájának egyaránt lehet a következménye, végeredményben azonban mégiscsak arra figyelmeztet, hogy igenis van esély felülkerekedni

az elmúláson, éspedig éppen azáltal, ami az egyénekre szabott életeken túlmutató teremtett világ, vagy pedig olyan évszázadokon keresztül csiszolódott költői alkotás, mint például egy-egy ballada, mese, népmonda.

Az pedig mára alapvető adottsággá lett, hogy az elsősorban jelenkutatást, változásvizsgálatot végző kulturális antropológia és cultural studies mellett a néprajztudomány mindinkább történeti irányultságú diszciplínává vált. Ami nem baj, sőt újult esély arra e tudományág számára, hogy korábbi markáns arcélét visszanyerje. Ugyanis az európai kultúrkörön belül túlnyomórészt valóban az immáron letűnt kulturális jelenségek vizsgálatáról, értelmezéséről van szó, ritkábban pedig az ideig-óráig még velünk élő, ám végérvényesen letűnőben lévő kulturális javak megtalálásáról, és igen, valóban, kimenekítésükről a „felejtés fenevadjának a torkából".

Landgraf Ildikó gondosan kerüli annak végső megfogalmazását, amire pedig a gondolatmenetét kifuttatja, vagyis azt, hogy szerinte e kulturális (adott esetben: folklorisztikai) leletmentésnek vajmi kevés értelme van. „A világban rendetlenség uralkodik, a gyűjteményben viszont a teremtője által megalkotott spekulatív rend. A gyűjtő a történetet, a szöveget mint talált tárgyat kiszakítja, kimetszi az életből és beilleszti a kollekciójába, hogy emléktárgyként megtarthassa magának és az utókornak. […] A gyűjtő tevékenységével az elmúláson, az idő hatalmán akar felülkerekedni, viszont az eredeti létezésétől, az élet elevenségétől leválasztott emléktárgy vajon nem más-e, mint az eredeti izolálása, sterilizálása, bebalzsamozása? A gyűjtő valamit életben akar tartani, megőrizni, kimenekíti az élet mindent elpusztító özönvizéből, és miközben tartósít, kezei között/által hal meg, amit át akart örökíteni." (Landgraf, 2006, 27–28.). Noha az idézett gondolatmenet több részigazságot is tartalmaz, nem számol vagy tudatosan nem kíván számot vetni azzal a kényszerű adottsággal, hogy a kulturális leletmentés lehetőségei szükségszerűen behatároltak. És ez műfajtól, kulturális jelenségtől függetlenül így van már időtlen idők óta. S noha a könyvnyomtatás elterjedése, majd napjaink audiovizuális eszközei egy-egy folklóralkotás pillanatnyi varázsából, a gyűjtés szituációjának körülményeiből is több fontos momentumot képesek megörökíteni, még korunk technikai lehetőségei közepette sem alkalmasak az adott mikrovilág, a vizsgált alkalom/jelenség komplex megörökítésére. Az erre vonatkozó tudományos kísérletek ugyanis rendre ugyanúgy „sterilizálnak", mint például egy, a gyűjtések esszenciájaként közreadott szöveggyűjtemény. Mert ugyan tudományos módon rendszerezhető, lényegileg leírhatatlan mindaz, ami átsző és jellemez egy-egy gyűjtési szituációt. Az elmúlt években néhány alkalommal egyébként magam is kísérletet tettem esettanulmányok formájában egy-egy ilyen szituáció komplex regisztrálására és elemzésére (egy gyimesi adatközlővel folytatott több napos interjúsorozat, valamint egy gyimesi csángó faluközösségben a folklórhagyományok szocio-kulturális beágyazottságának a vizsgálatával, továbbá a szilágysámsoni „pincézés" recens szokásának több aspektusú dokumentálásával), összességében úgy vélem, hogy a folklóralkotások mögé a

21. század elején már csak véletlenszerűen tekinthetünk, e körülményekről igazán autentikus módon szólni pedig egyedül a néprajzi esszé eszközeivel (illetve szépirodalmi formában) lehetséges. Ugyanakkor viszont történetesen a monda az a műfaj, ahol empirikus tereptapasztalat, a gyűjtőutak megannyi emberi és kulturális impulzusa nélkül a recens anyagról érdemben megnyilvánulni szinte reménytelen, sőt még az egyes tájegységek archivált és úgymond „bebalzsamozott" mondakincséről is erősen kétséges.

Vágyakozhatunk persze, kivált a kutatói dolgozószobák kényelmes távolából a minden részletre, minden nyelvi, szociolingvisztikai és antropológiai kontextusra kiterjedő mondagyűjtésre és mondakutatásra, a valóság azonban az, hogy néhány mély szakmai empátiával megírt, valamint megannyi kevésbé sikerült tanulmányt leszámítva a történeti mondák kutatása – akárcsak az elmúlt kétszáz esztendő során, s még jó néhány évtizedig bizonyosan – szövegcentrikus diszciplínát ölel fel, amelyben elsőrendű tudományos értelme és izgalma a tulajdonképpeni szöveghagyomány, a már többnyire letisztult, kikristályosodott folklóralkotások vizsgálatának van, s e szöveghagyomány mindazon aspektusainak, melyek azok történeti fejlődését, földrajzi variabilitását, tipológiai változatosságát, kultúrtörténeti beágyazottságát, interdiszciplináris kapcsolódásait, és nem utolsó sorban azok esztétikumát tárják fel – akár monografikusan, rendszerezően, akár pedig különféle mikroelemzések formájában. Ez a kultúrtörténeti közelítésű attitűd ugyanis valóban a lényegét és nem csupán eseti és aktualizált felszínét képes megragadni e műfajnak – míg egy adatközlő adott helyzetben történő viselkedésének az értelmezése és e mikrokontextus szemantikai elemzése (lásd Keszeg, 1999, 15–24.) egyébként sem a mondakutató, hanem elsősorban a hiedelemkutatás feladata. S csak mintegy zárójelesen kívánom megjegyezni, hogy mindazt, amit Landgraf Ildikó hiányol e sorok írójának tájiés egyéniségmonográfiáiból, a könyvek recenzensei éppenséggel nem, sőt e kötetek egyik fő erényeként említették azt, hogy a feltárt epikus hagyományok mellett a szerző a táj és az ott élők lelkületét, a mondahagyományhoz való viszonyát és a hagyományozódás folyamatát is sikerrel ragadta meg. Noha a bibliográfiai hivatkozások ugyanazok, mégis felmerül a gyanú: biztos, hogy ugyanazon könyveket olvasták, ugyanazon művekre gondolnak?

Végső soron a helyzet az, hogy amennyiben a máig mérvadó kultúrtörténeti közelítésben vizsgáljuk a történeti mondákat, a Landgraf Ildikó által erős kritikával kezelt szöveggyűjteményeket olyan létező adottságként kell elfogadnunk, amiket a tudományos cél és eszköz egyszerre jellemez. Törekedni persze szükséges minél tökéletesebb gyűjtemények összeállítására, ám a kritika meglehetősen disszonánsan hat, ha mindazok a vélt vagy tényleges hibák, amiket a folklórgyűjtemény összeállítója esetleg elkövethet, hatványozottan fordulnak elő a kritikus közreműködésével összeállított két mondakiadványban (Landgraf, 1998; Hála–Landgraf, 2001). Az, hogy a gyűjteménybe beválogatott szövegek kiszakadnak a hagyományőrző személy vagy közösség kulturális hálójából, épp olyan életszerű, mint

sorsszerű, s az, hogy egy szöveg utóbb új makroszöveg részévé válik, a folklórban a létező legtermészetesebb jelenségek egyike, minősítenünk sem érdemes, annyira adottságszerű. Gondoljunk csak arra, hogy még az azonos szüzsét megőrző vándormondák is mennyi új színárnyalatot nyernek új nyelvi/nemzeti/kulturális közegükben. Az pedig, hogy a gyűjtések bizonyos értelemben mindig is reflektálnak a gyűjtés idejére, a gyűjtő műveltségére és érdeklődésére, s hogy mindez a gyűjtemények összeállítása során is érvényesül bizonyos mértékben, megint csak olyan tradicionális adottság, amely mindenkor is jellemezte, ám csak ritkán minősítette e szellemi termékeket. Abban azonban már kifejezetten téved Landgraf Ildikó, amikor arról ír, hogy az utóbbi években napvilágot látott mondakiadványok anyagát mindössze néhány adatközlő ideál-tipikus szövegei reprezentálják, hiszen e sorok írójának táji gyűjtései éppenséggel a műfaj átfogó igényű vizsgálata által annak mélyfúrásszerű és horizontális elterjedését, valamint tematikai és esztétikai változatosságát egyaránt kihangsúlyozzák. Elvégre bárminemű folklorisztikai képzettség nélkül is könnyű belátni, hogy egy-egy ilyen tudományos vállalkozásnak nem is igen lehet más kimenetele, amikor a szerző (aki többnyire a gyűjtővel azonos) egy-egy nagyobb tájegységen mintegy kétszáz adatközlő megkérdezésével rendszerint két-háromezer szöveget rögzít és dolgoz fel, melyek közül rendre másfélezer szöveg kerül a publikált gyűjteménybe. Márpedig egy ilyen nagyságrendű adatmennyiség esetén kevéssé valószínű, hogy abból elsikkadjon bármi is, ami igazán megőrzésre érdemes.

A magyar folklorisztika szöveggyűjteményei olyan kézikönyvek voltak mindig is és lesznek a jövőben is, melyek nélkül egy folklorista a kutatásai során többnyire csak a sötétben tapogatódzna, a népi kultúra iránt érdeklődők sokaságáról már nem is beszélve. Hasznosak, sőt kulcsfontosságúak ezek a kiadványok, és bár a Landgraf Ildikó által megfogalmazott észrevételek némelyikével egyetértek (Landgraf, 2006, 29–30.) inkább arra érdemes törekednünk, hogy az 1950–1960-as évek műfaji szövegkorpuszait némiképp korrigáló és az azóta előkerült számottevő mennyiségű gyűjtések figyelembe vételével reprezentatív új gyűjtemények készüljenek – nem véletlenül szerveződött erre a célra 2005 folyamán az MTA Néprajzi Kutatóintézete és az ELTE Folklore Tanszék folkloristáinak munkaközössége. A mondákról szólván azonban még egy ilyen, egy-két kötet terjedelmű válogatás is meglehetősen kevés: azt igazán időtálló és reprezentatív módon – éppen a készülő katalógusokra alapozva – 12 kötetben tartom összeállíthatónak. A mondakatalógusoknak pedig javarészt előfeltétele, hogy a nyelvterület jellegzetes néprajzi tájegységeiről lehetőleg minél nagyobb számban önálló táji monográfiák szülessenek – s mint utaltam rá, e téren az utóbbi másfél évtized során születtek is számottevő eredmények.

Ahhoz, hogy a történeti monda kutatásának még manapság is számos fehér foltja van, nem történelmi végzetszerűségként, hanem az előttünk álló és elvégzendő feladatok kihívásával célszerű viszonyulni. S az, hogy a ka-

talogizálás számára sem állt még rendelkezésre kész és használható struktúra, hívta életre az *Ethno-lore* XXII. számában közzétett tervezetet, valamint annak mostani, továbbfejlesztett változatát. Sajnos, Landgraf Ildikó a katalogizálás kérdéseiről írt tanulmányt több ponton is félreértette, miáltal következtetései is eleve téves eredményekre vezettek. Felvetései közül e helyen elsősorban azokra kívánok reflektálni, ahol a szerző garantáltan mást gondolt és vetett papírra, mint amit Landgraf a szemére vet. Így a Ferenczi Imre kapcsán a 19. századi népi epikára vonatkozó „desilluzióról" szólván e sorok írója nem azt állította, hogy a mainál akkor még bizonyíthatóan nagyobb számban és szélesebb körben létező mondahagyomány ne került volna megörökítésre, hanem azt, hogy a hősepika és a mese, továbbá az ősvallás/néphit iránti érdeklődéshez képest a történeti mondáknak elhivatott gyűjtője és kutatója nem akadt – és itt most mindennemű félrehallás szándéka nélkül nem kutatói életművekre célszerű gondolni (lásd: Ipolyi Arnold), hanem mindama folklórgyűjtések részeként, honismereti kiadványok, hírlapi cikkek és kéziratos munkák lapjain elősorjázó mondaközlések százaira, sőt ezreire, melyek jelentős részét éppenséggel e sorok írója tárta fel, gyűjtötte össze: a történeti monda katalógus adatbázisa számára. Az pedig, hogy bizonyos folklórjelenségekről sem a *Naiv eposzunk* szerzője (Arany, 1860–1861, 1–2., 17–19., 33–35.), sem a 20. század számos folkloristája nem szerzett tudomást – jóllehet azok még a 19–20. században is léteztek -, megint csak azt erősíti, hogy alapvetően a szisztematikus feltárás hiányzott e téren.

Nehezen értelmezhető Landgraf Ildikó azon felvetése is, miszerint a forráskritikát a lehetséges adatbázisban a mondák lelőhelyei szerint kívánja alkalmazni. Nyilvánvaló, hogy ez az eljárás az elérni kívánt céllal ellentétes helyzetet eredményezne, hiszen könnyen belátható, hogy maga a hagyományanyag autentikus volta az egyedül mérvadó, s nem pedig az, hogy képzett folklorista vagy bárki más gyűjtötte, valamint hogy az egy néprajzi szakkiadványban vagy bárhol másutt jelent meg. Csak a tájékoztatás végett tartom szükségesnek közölni: bizony, a magyar mondaanyag túlnyomó része nem néprajzkutatók által jegyeztetett le. A szüzsék szerint, tartalmi kivonatukban, illetve töredékesen megörökített szövegek közel oly hasznos információhordozók a mondakutató számára, mint a recens diktafonos gyűjtések – s mint arra már máshol is utaltam, a lehetséges reprezentatív mondaválogatás számára a gyakori hibás vagy hiányos gépelések miatt a az MTA Néprajzi Kutatóintézetében található *Monda Archívum* mondái is csak folytonos szövegkritikával használhatóak fel.

Lehet ugyan egyet nem érteni azzal a megállapítással, miszerint a magyar történeti mondák rendszerezésére az első érdemi kísérlet Szendrey Zsigmond nevéhez fűződik, csak éppenséggel egy ilyen oppozíciónak nincsen túl sok értelme, hiszen e sorok írója e kijelentését puszta tényként rögzítette, majd Szendrey tervezetének tényleges érdemeit is megemlítve éppenséggel azt hangsúlyozta ki, hogy az *Ethnographia* néhai szerkesztője

által a lap hasábjain közreadott vázlat és adatbázis nem nyújtott időtálló mintát a tudományos igényű rendszerezés számára. A Landgraf Ildikó által nevesített későbbi kutatók java része nem a történeti mondák kutatója (volt), Ferenczi Imre pedig ugyan műfajelméleti kérdésekkel több tanulmányában is foglalkozott, a történeti mondák rendszerezésével hasonlóképpen nem. Az egyedüli kivétel, akire Landgraf hivatkozik, az Dobos Ilona, akinek mondagyűjtői és rendszerezői tevékenységét e sorok írója is a legőszintébb tisztelet hangján ismertette, nem hallgatva el azonban azt sem, hogy Dobos mondakutatói életművében történetesen éppen a tudományos rendszerezés bizonyult a legkevésbé sikeresnek. Az e téren kifejtett kezdeti lendület jól láthatóan a rendelkezésre álló adatbázis elégtelen volta miatt fulladt ki, bicsaklott meg, mint ahogy az ISFNR által kialakított kategóriákat is csak részben sikerült adaptálnia a magyar mondakincsre.

A rendelkezésre álló adatbázis kezdetleges voltából Dobos ugyan levonta az egyedüli helyes következtetést,[17] a Dobos-hagyaték szakmai örököse azonban a jelek szerint nem. Márpedig a *Monda Archívum* valamivel több, mint 15 000 tételes adatbázisának részeként archivált mintegy 6000–7000 történeti monda – írd és mondd! – csupán alig 8–10%-a a jelenlegi tudásunk szerint ismert és elérhető, feltárt és *a Magyar Történeti Mondák Archívumá*ban (MZA) az utóbbi másfél évtized folyamán archivált történeti mondaanyagnak. Márpedig történetesen ez az a műfaj, ahol a mennyiségi növekmény nem pusztán számbeli kérdés, hanem egyben minőségi változást is eredményez: az adott folklórjelenség földrajzi elterjedésének regisztrálásán kívül elsősorban az új típusok, típusvariánsok, új motívumok formájában. Az archiválás személyes szakmai tapasztalatai mondatják, hogy minden ötödik-tizedik, az archívumba bekerülő új szöveg esetében számolhatunk ilyen, részben vagy egészben új folklórjelenséggel, és könnyen belátható, hogy mit jelent, mit jelenthet mindez egy több tízezres nagyságrendű adatbázis esetében… Nos, leginkább azt, hogy egy mintegy 10%-os adatbázison alapuló katalógus legfeljebb egyfajta tudományos torzó lehet, és sem részeiben, sem egészében nem lehet releváns a magyar történeti mondahagyomány egészére, annak rendszerére. Olyan műfaji katalógus megalkotása persze nehezen képzelhető el, amelyből ne maradna ki néhány odaillő adat, részint mert azok az adatok a katalógus összeállítása után kerültek felszínre (ennek orvoslására hivatott egy esetleges későbbi pótkötet), ám azért az mégiscsak megmosolyogtató lenne, ha egy hevenyészve elkészített történeti mondakatalógus megjelenését követően napvilágot látna négy-öt további kötet, melyekben egytől-egyig olyan típusok, motívumok és témakörök szerepelnének, melyekről az a bizonyos korábbi még csak említést sem tett!

Az pedig, hogy egy tíz kötetes mondakatalógus „egyszerre sok és kevés”, szlogennek ugyan elmegy, ám tudományos cáfolatnak nemigen. Hogy

17 Noha Dobos az adatbázist haláláig folyamatosan bővítette, nagyságrendileg is érezhető archívum-fejlesztésre már nem futotta erejéből és idejéből, s így a tényleges rendszerezésre sem tett kísérletet.

miért éppen tíz és nem hét vagy tizenkét kötetben, az nyilván a rendszerező folklorista szakmai – és horribile dictu: szubjektív – döntésének a függvénye, az azonban könnyen belátható, hogy egy 65 000 tételből álló és tematikailag rendkívül változatos adatbázis nem egy-két szikár kötetet, hanem vaskos könyvsorozatot igényel – hasonlóképpen, mint az egyébként jóval kevesebb adatot feldolgozó *Magyar Népmesekatalógus*, valamint a nemzetközi anyagot rendszerező *Motif-Index*.

Az *Ethno-lore* XXII. számában közreadott katalógus tervezet kapcsán Landgraf észrevételei többnyire nyitott kapukat döngetnek, hiszen mint jeleztem, az ott felvázolt struktúra még nem a végleges tervezetet jelentette (sőt lehetséges, hogy az e tanulmány részeként közreadott vázlat is még apróbb elemeiben változhat, lévén hogy a katalógusról való tudományos gondolkodás lakmusz papírjának a szerepét tölti be). Jogos felvetés, s magam is folklorisztikai értelemben némiképp zavarónak és ambivalens értelműnek érzem a *helyi monda* terminológiáját, még akkor is, ha a Grimm testvérek műfaji meghatározása óta a finn földrajztörténeti iskola követőin át napjaink nemzetközi folklorisztikájáig rendre feltűnik a különféle szakmunkákban. Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy e fogalom teljes körű száműzése, illetve figyelmen kívül hagyása nem lehetséges: létező kategória ugyanis, és például a táji mondagyűjteményeken belül a használata kifejezetten szükséges. Egy tájegység mondahagyományát ugyanis lehetetlen elvonatkoztatni azoktól az adott területen létező, mondai szempontból jeles helyektől, amelyekhez megannyi narratív hagyomány tapad, függetlenül attól, hogy internacionális folklórelemről van-e szó, vagy tényleg csak az adott közösségben honos magyarázatról, történetről. Sok esetben pedig tipológiailag is olyan mondákról, mondatípusokról beszélhetünk, melyek más, nagyobb egységbe nem igazán illeszthetők (lásd: a térfelszín elemeihez, nevezetes földrajzi helyekhez, alagutakhoz, helynevekhez stb. fűződő narratív hagyományok tömegét). Egy történeti mondakatalógusban azonban a helyi monda önálló egységként történő használata vélhetőleg több félreértésre adna módot, mint közös nevezőre, ezért a IX. kötet címében inkább az ott szereplő mondák földrajzi és történeti jellegét kívánom kihangsúlyozni és megjeleníteni a továbbiakban.

Az, hogy egy monda több helyre is besorolható, kétségkívül a rendszerezés megoldandó dilemmája, szükségtelen azonban ott is problémát keresni, konstruálni, ahol e dilemma viszonylag egyszerűen áthidalható. S noha majd minden adat és vonatkozó folklórjelenség külön folklorisztikai elemzéseket is megérne, általános szabályként leszögezhető, hogy az anyag elrendezésének logikai rendje mellett a fő szempont annak használhatósága, praktikuma kell legyen. Márpedig ez utóbbi megfontolástól vezérelve nem „ördögtől való", ha egyazon adat két-három helyre (akár két-három típusszámmal is jelölve) be lesz illesztve (erre hoztam szemléletes példát a mondarendszerezésről írt korábbi cikkben), ha pedig valamely folklórjelenségnek az egyik aspektusa határozottan dominánsabb a magyar folklórhagyo-

mányon belül, mint a lehetséges továbbiak, típusszámmal és annotálva csak azon az egy helyen (a dramatis personae vagy a cselekvés szerint) szerepelne, a többi vonatkozó helyen pedig mindössze utalásszerűen tűnne fel – miként Thompson professzor a *Motif-Index* esetében járt el. Van úgy, hogy nem kell mindent újra feltalálni, ha léteznek működőképes rendszerek...

Landgraf Ildikó kritikai éllel jegyzi meg, hogy következetlenség tapasztalható e sorok írójának típusszám használatában (Landgraf, 2006, 32.). Történetesen azonban nincs ilyesmiről szó, mindössze arról, hogy a recenzens felületesen ítélkezett, ugyanis a II./F. 8. a tanulmányban következetesen Szent Lászlóval összefüggésben fordul elő, „a tanulmány legeslegvégén álló tematikus beosztás", amelyre Landgraf hivatkozik, azonban már nem az *Ethno-lore* tanulmányának a része, azt ugyanis mint a katalógus rendszerezésének lehetséges újabb *kéziratos munkaverzióját* e sorok írója további személyes szakmai információként maga nyújtotta át kolléganőjének.

A betyármondák külön főcsoportban történő szerepeltetése, meglehet, némi magyarázatra szorul, mindenesetre látványosan több érv szól e megoldás mellett, mint ellene. Kezdve ott, hogy e témacsoport szövegeinek nagy száma szétfeszítené a hősökről szóló, egyébként is vaskosnak ígérkező, két kötetet. Azonban számos tartalmi, műfajelméleti szempont is a betyármondák külön egységben történő szerepeltetése mellett szól. Legfőképpen az, hogy – mint arra már a korábbiakban is utaltam – e témacsoportnak a törvényen kívüliség a leginkább meghatározó eleme, és számos „jó" betyárnak is ambivalens a népi megítélése – nem részletezve itt mindama népes narratív hagyományokat, melyek még a betyárromantika előtti rablótörténetek körébe vezetnek (lásd: rablóhistóriák), valamint archetipikus folklórjelenségek archaikus vagy éppen modern szöveghagyományát jelenítik meg.

A Landgraf Ildikó által jelzésszerűen felvázolt számítógépes adatbázis optimális esetben a mondakutatásnak is hasznára lehetne, egy ilyen vállalkozás tudományos használhatóságát illetően azonban seregnyi vonatkozó kérdés és probléma vetődik fel. Eleve kérdéses, hogy az a szakértői rendszer, amely a *Magyar Néprajzi Atlasz* szikár és egységes adatbázisa esetében működőképes, mennyiben válhat azzá a szövegfolklór, és annak is leginkább sokszínű műfaja, a történeti monda esetében. Azt, hogy a történeti mondák típus- és motívumhálója a különböző tematikus csoportokon belül oly mértékben szövevényes, hogy az emberi aggyal átláthatatlan és a tradicionális rendszerezési módszerrel nem áthidalható, szövegfolklorisztikáról szólván, soroljuk inkább a modern népi hiedelmek, mondhatni a *contemporary legends* körébe (még akkor is, ha a közelmúltban történt olyan eset, hogy számítógép sakkban legyőzött egy volt nagymestert). Már csak azért is javasolható hozzáállás ez, mert a monda csak részeiben írható le hurkolt tipológiával, decentralizált ágrajzzal, a műfaj lényegét ugyanis az a kultúrtörténeti háló alkotja, amely ott feszül a mondák egyes elemei, illetve a mondahagyomány egyes szövegei között, valamint az egész hagyománykomplexum fölött. S épp ezért a rendszerezés során az emberi té-

nyező, legfőképpen a rendszerezendő anyagba eredendően bekódolt tudományos dilemmák sokasága miatt, nélkülözhetetlen. S itt korántsem arról van szó, hogy egy adott folklórjelenség bizonyos felszínes jegyek alapján hány helyre, hány témacsoportba sorolható be, hanem mindarról a humán műveltségi háttérről, ami nélkül e tudományos vállalkozás kivitelezhetetlen lenne, mindama kulturális ismeretanyagról, amely e munkához szükséges mértékben és koncentrált formában – ha létezne is ilyen program – nem táplálható be produktív módon egy számítógépbe.

Egy számítógépes katalógus másik kiküszöbölhetetlen fogyatékosságát jelentheti az – amiről e tanulmány keretein belül is többször volt már szó – ha nem a teljesség igényével összeállított adatbázist táplálunk a rendszerbe, hanem csak a tetszőlegesen, illetve véletlenszerűen, szelektív módon az archívumba került szövegeket. Mint ahogy jól végiggondolt, előzetes koncepció hiányában egy kialakítatlan rendszerbe szövegeket, adatokat táplálni tudományos értelemben „életveszélyes" (hiszen a gép magától nem fogja pótolni a hiányzó elképzeléseket), úgy a teljes szövegbázis hiányában is csak bizonyos részeredményekre, illetve nagy valószínűséggel meganynyi esetben téves következtetésekre vezetne. Tehát feltételezve, ha esetleg létezne is olyan számítógépes rendszer, amely a történeti mondák rendszerezésére is generális módon alkalmas, annak produktív működtetése csak a teljes adatbázis alapján volna lehetséges, azaz a már teljes szövegbázis ez esetben is előfeltétel (lenne).

Elméletileg egyébként elképzelhető, hogy egy számítógépes archívum kis szövegminta alapján és a típusok szintjén – a betáplált kulcsszavak függvényében – még hozhat is bizonyos, látszatra tetszetős eredményeket, nagy mennyiségű adatot tartalmazó szövegbázis esetében azonban a keresőprogram szükségszerűen el fog veszni az adatok tengerében. Hogy egy személetes példát vegyünk: ha beírjuk például a gépbe azt, hogy *fordított patkó* (e Landgraf Ildikó által gyakran emlegetett narratív motívumot), a gép kiad majd mintegy ezer adatot. Vajon hogyan fog szelektálni, egyáltalán tájékozódni ebben az adattengerben az olvasó, ha nem a motívum lelőhelyére, elterjedésére, hanem magára a motívumra mint olyanra, illetve annak esztétikai variabilitására lesz kíváncsi? Bizony, eltéved benne, s a keresésben majd egy mégoly jó program sem lesz segítségére – egy, az árnyalatokra is érzékeny katalógus viszont minden bizonnyal igen.

Persze, a csekély szövegbázison nyugvó archívum számítógépbe táplálásának folyamata során sem küszöbölhető ki a humán tényező szerepe: a keresőprogram ugyanis csak abban az esetben működik, ha minden szöveg esetében megtörténik az aprólékos és minden részletre kiterjedő ki- és bejelölés, ami semmivel sem kevésbé időigényes, mint ugyanaz egy hagyományos módszerrel készült katalógus esetében. Landgraf Ildikó azonban mindezen gyakorlati lépésekről éppúgy hallgat tanulmányában, mint arról, hogy miként viszonyul az általa ismert és használt szövegbázis végletes csonkaságához (a „folyamatos bővítés" toposza ugyanis meglehetősen do-

donai ez esetben). Ám feltételezve a rendelkezésére álló adatbázis tényleges és nagyságrendileg is számottevő gyarapításának a szándékát, adós marad e munkálatok időtényezőjével: hogyan és mennyi idő alatt kíván eljutni a Monda Archívum mostani 6000–7000 szövegnyi vonatkozó szövegbázisától ama tudott és létező 65 000-ig, és nem utolsó sorban azzal, hogy hogyan és mennyi idő alatt kívánja/tudja majd digitalizálni azt a mondaanyagot, amely kb. 40 000–50 000 oldalt tesz ki.

Talán szerencsésebb tehát, ha jól hangzó, ám javarészt kivitelezhetetlen légvárak helyett visszatérünk a nemzetközi folklorisztika száz év alatt kitaposott ösvényeire: a rendszerezés jól bevált szakmai eljárásaihoz és módszereihez. Amiben egyébként bizonyos részfunkciók szintjén a számítógép is hasznos segítség lehet (természetesen e sorok írója is élni kíván vele), sőt a már elkészült katalógust is érdemes lesz a szókereső és esetleges egyéb keresőprogrammal ellátva akár a világhálóra is feltenni. Egy ilyen digitalizált katalógus ugyanis majdnem mindazt tudni fogja, amit Landgraf Ildikó is megálmodott, azzal az egyetlen kivétellel, hogy a katalógus által csak az egyes szövegek szüzsészerű váza lesz elérhető, s nem maga a teljes szöveg. Persze, a *létező* kéziratos archívumban azok is ott lesznek, és bárki által kutatható lesz minden a katalógusban szereplő, ott feltüntetett és meghivatkozott folklórszöveg.

Összegezve tehát: a magyar (és európai) történeti mondák rendszerének a megalkotására csakis a jelzett, jól áttekinthető, a szövegfolklorisztikai rendszerezés klasszikus „fogásait" és megoldásait alkalmazó katalógus által van esély. Egy következő fázisban (és még véletlenül sem fordítva) arra épülve valóban létrejöhetne egy számítógépes keresőprogrammal ellátott adattár is, egy a mondák széleskörű hozzáférését segítő szövegtár, az *alapkutatást jelentő katalógus* lényegi tudományos projektjét kiegészítő szolgáltatás gyanánt. Valamiképpen úgy, miként az alkalmazott grafika, például egy könyvillusztráció, viszonyul magához a könyvhöz, vagy a képzőművészeti példánál maradva, a magasművészethez.

Magam is úgy vélem, hogy a történeti mondák rendszerezése nem végcél, hiszen a folklór önmozgása e műfaj vonatkozásában a létező kulturális örökség mellett bizonyos távlatokat is sejtet, ez a folytonos változás azonban nem ad felmentést számunkra az alól, hogy végre számba vegyük és láthatóvá tegyük ezt a valóban párját ritkító gazdagságú folklóröröksége t. S ha nem is végcélként, de céljaként és eszközeként kultúránk még mélyebb megismerésének. S az, hogy egy ilyen léptékű és nagyságrendű tudományos munka a tudományos presztízstől is elvonatkoztathatatlan, olyan adottság, függetlenül az alkotó személyétől, amely már hosszú évszázadok óta így van – s noha az eddig elért eredmények nagyrészt előre vetítik a még bejárandó utat, magam is úgy vélem, hogy a kutatói presztízs tárgyává egy tervezett mű csak tényleges elkészültével válhat.

IRODALOM

AARNE, Atti

1910 *Verzeichnis der Märchentypen.* (*Mit Hilfe von Fachgenossen ausgearbeitet* von – –) FFC 3. Helsinki, Suomalaisen Tiedeakatemia.

1912 *Verzeichnis der finnischen Ursprungssagen und ihrer Varianten*. FFC 8. Hamina, Suomalaisen Tiedeakatemia.

1918 *Estnische Märchen- und Sagenvarianten*. FFC 25. Hamina, Suomalainen Tiedeakatemia.

AARNE, Antti–THOMPSON, Stith

1928 *The Types of the Folk-Tale. A classification and bibliography*. FFC 74, Helsinki, Suomalaisen Tiedeakatemia.

1961 *The Types of Folk-Tale. A Classification and Bibliography*. FFC 184. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.

ALMQUIST, Bo

1988 *Crossing the Border. A sampler of Irish migratory legends about the supernatural*. Dublin, University College Dublin, Department of Folklore.

1991 Crossing the Border. A sampler of Irish migratory legends about the supernatural. In: *Béaloideas. The Journal of the Folklore of Ireland Society,* 5. 209–278.

ARANY János

1860–1861 Naiv eposzunk. In: *Szépirodalmi Figyelő*, 2–4., 17–19., 33–35.

ARMAC, Allen

2005 *Mass Society and Mass Culture. Reinventing the Nobleman* I–II. Georgetown, BookSurge.

ARMISTEAD, Samuel G.

1978 *El Romancero judeo-español en el Archivo Menéndez Pidal: catálogo-índice de Romances y Caniones* 1–3. Madrid, Cátedra-Seminario Menéndez Pidal.

AZZOLINA, David S.

1987 *Tale Type- and Motif-Indexes*. New York–London, Garland Publishing, INC.

BENNETT, Gillian

1987 Problems in Collecting and Classifying Urban Legends: A Personal Experience. In: BENNETT, Gillian–SMITH, Paul–WIDDOWSON, J. D. A. (szerk.): *Pespectives on Contemporary Legend*. II. 15–30. Sheffield, Sheffield Academic Press.

BIHARI Anna

1980 *Magyar hiedelemmonda katalógus. A Catalouge of Hungarian Folk Belief Legends.* Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.

BIRKHAN, Helmut (főszerk.)

2006 *Motif-Index of German Secular Narratives from the Biginning to*

1400. 1–6. (Edited by the Austrian Academy of Sciences. Under the direction of Helmut Birkhan edited by Karin Lichtblau and Christa Tuczay in collaboration with Ulrike Hirhanger and Rainer Sigl.) Berlin−New York, Walter de Gruyter.

B. Kovács István
1994 *Baracai népköltészet*. Új Magyar Népköltési gyűjtemény XXV. Budapest−Pozsony, Akadémiai Kiadó.

Boberg, Inger Margrethe
1966 *Motif-Index of Early Icelandic Literature*. Bibliotheca Arnamagnaeana 27. Copenhagen, Munksgaard.

Bordman, Gerald Martin
1963 *Motif-Index of the English Metrical Romances*. FFC 190. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.

Borsos Balázs
2003 A magyar nyelvterület kulturális régióinak számítógépes meghatározása a magyar néprajzi atlasz térképei alapján. Vargyas Gábor (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom,* XXI., 31–60. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.

Bray, Dorothy Ann
1992 *A List of Motifs in the Lives of the Early Irish Saints*. FFC 252. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.

Briggs, Katharine M.
1970−1971 *A Dictionary of British Folk-Tales in the English Language*. London, Routledge & Kegan Paul.

Brill, Tony
1967 Der rumänische Sagenkatalog. In: *Fabula,* 9., 293–302.
1981 *Legende populare românesti.* I. Bucuresti, Minerva Kiadó.

Brunvand, Jan Harold
1963 Classification for Shaggy Dog Stories. *Journal of American Folklore,* 76., 42–68.
1993 *The Baby Train & Other Lusty Urban Legends*. New York−London, W. W. Norton & Company

Burde-Schneidewind, Gisela
1964 Zur Katalogisierung Historischer Volkssagen. *Acta Ethnographica,* XIII., 27–41.

Burde-Schneidewind, Gisela–Greverus, Ina-Maria
1967 Deutscher Sagenkatalog. Vorbericht. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde*, II., 339–345.

Butterworth, Harrison
1956 *Motif-index and Analysis of Early Irish Hero Tales*. Diss. Yale University.

Childers, James Wesley
1977 *Tales from Spanish Picaresque Novels: a motif-index*. Albany, State University of New York Press.

CHRISTIANSEN, Reidar Thoralf
1958 *The Migratory Legends. A Proposed List of the Norwegian Variants*. FFC 175. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia. (Repr. New York, 1977)
CROSS, Tom Peete
1969 *Motif-Index of Early Irish Literature*. Indiana University publ. Folklore Series 7. (1th ed.: Bloomington, 1952) New York, Kraus.
CSONKA-TAKÁCS Eszter (szerk.)
2007 *UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Védelméről. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage of UNESCO.* EFI Communicationes 18. Budapest.
DÉGH Linda
1963 Az International Society for Folk-Narrative Research antwerpeni alakuló ülése. A brüsszeli európai néprajzi konferencia. *Ethnographia,* LXXIV., 124–128.
2001 *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press.
DOBOS Ilona
1970 A történeti mondák rendszerezéséről. *Ethnographia,* LXXXI., 97–112.
1971 *Tarcal története a szóhagyományban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
DÖMÖTÖR Ákos
1992 *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet. (Folklór Archívum 19.)
1998 *Hősök és vértanúk. Mondák és visszaemlékezések a szabadságharcról*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.
DÖMÖTÖR Tekla
1964 A mondakutatók nemzetközi értekezlete Budapesten. *Ethnographia,* LXXV., 166–167.
1977 A tipizálás a népmondában. *Ethnographia,* LXXXVIII., 529–540.
DVOŘAK, Karel
1978 *Soupis staročeských exempel*. Praha, Univerzita Karlova.
FARAGÓ József–FÁBIÁN Imre (közreadja)
1995 *Bihari népmondák*. Nagyvárad, Literator Kiadó.
FERENCZI Imre
1960 Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban. *Ethnographia,* LXXI., 389–436.
1966 Történelem, szájhagyomány, mondahagyomány. (Egy magyar népmondakör történeti és társadalmi összefüggései.) *Ethnographia*, LXXVII., 49–69.
1969 A kuruc kor mondavilága. *Néprajz és Nyelvtudomány,* XII., 31–43. Szeged.
FERENCZI Imre–MOLNÁR Mátyás
1972 *Fordulj kedves lovam… Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban.* Vaja, Vay Ádám Múzeum Baráti Kör.

Ferguson, Mary H.
1966 Folklore in the Lais of Marie de France. *The Romanic Review,* 57., 3–24.
Gašparíková, Viera
1991–1992 *Katalóg slovenskej l'udovej prózy.* I–II. Bratislava.
Godfrey, Margaret Lucile
1960 *Classification of the Saints' Lives of Aelfric using the Thompson-Aarne' s folk-tale type-index and the Thompson' s folk-tale motif-index*. Thesis. University of Colorado.
Goldberg, Harriet
1998 *Motif-Index of Medieval Spanish Folk Narratives*. Temple-Arizona, Arizona State University.
Granger, Byrd Howell
1977 *A Motif-Index for Lost Mines and Treasures Applied to Redaction of Arizona Legends, and to Lost Mine and Tresure Legends Exterior to Arizona*. FFC 218. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
Guerreau–Jalabert, Anita
1983 Romans de Chrétien de Troyes et contes folklorique: rapprochements thématiques et observations de méthode. In: *Romania,* 104., 1–47.
1992 *Index des motifs narratifs dans les romans arthuriens français en vers (XIIe–XIIIe siècles). Motif-Index of French Arthurian Verse Romances (XIIth–XIIIth cent.)*. Publications Romanes et Francaises CCII, Genève, Librairie Droz S. A.
Hála József–Landgraf Ildikó
2001 *Magyarországi bányászmondák*. Rudabánya, Érc- és Ásványbányászati Múzeum.
Hand, Wayland D.
1965 Status of European and American Legend Study. *Current Anthropology,* 439–446.
Hansen, Terrence Leslie
1948 *A Motif-Index of the Novelas ejemplares of Cervantes*. Thesis. Stanford University.
Ikeda, Hiroko
1971 *A Type and Motif-Index of Japanese Folk-Literature*. FFC 209. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
Jason, Heda
2000 *Motif, Type and Genre. A Manuel for Compilation of Indices. A Bibliography of Indices and Indexing*. FFC 273. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
Jauhiainen, Marjatta
1998 *The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates*. FFC 267. Helsinki, Suomalainen Tuedeakatemia.
Keller, John Esten
1949 *Motif Index of Medieval Spanish Exempla*. Knoxville, The University of Tenessee Press.

KELLER, John Esten–JOHNSON, James H.
1954 Motif-Index Classification of the Fables and Tales of Ysopete Ystoriado. *Southern Folklore Quarterly,* 18., 85–117.
KENNEDY, Philip Houston
1966 *Motif-Index of Medieval French Epics Derived from Anonymus Sources in the Early Twelfth Century*. Diss. University of North Carolina.
KERBELYTĖ, Bronislava
1973 *Lietuviu liaudies padavimu katalogas. The Catalogue of Lithuanian Local Folk-Legends*. Vilnius, Lietuvos TSR Moksslu Akademija Lietuviu Kalbos Ir Literaturos Institutas.
KESZEG Vilmos
1999 *Mezőségi hiedelmek*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
KIRTLEY, Bacil F.
1980 *A Motif-Index of Traditional Polynesian Narratives*. Honululu, University of Hawai Press.
KLÍMOVÁ-RYCHNOVÁ, Dagmar
1963 Katalog Lidové Prózy Nové Lhoty na Hornácku. *Česky' Lid*, 213–230.
KÖRNER Tamás
1967 A magyar hiedelemmondák rendszerezéséhez. *Ethnographia*, LXXVIII., 280–285.
1970 Mutatvány a készülő magyar hiedelemmonda-katalógusból. B. A halál és a halottak. *Ethnographia,* LXXXI., 55–87.
KRÍZA Ildikó
1990 Rex iustus – rex clarus. (Mátyás király a néphagyományban.) In: RÁZSÓ Gyula–V. MOLNÁR László (szerk.): *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. 363–410. Budapest, Zrínyi Könyvkiadó.
1995 Narratívtípusok a Mátyás-hagyományban. *Néprajz és Nyelvtudomány,* XXXVI., 39–52. Szeged.
1999 *Mesék és mondák Mátyás királyról*. Budapest, Magyar Könyvklub.
2007 *A Mátyás-hagyomány évszázadai*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
KRZYŻANOWSKI, Julian
1962–1963 *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*. I–II. Warsawa, Zakład Narodowy Insiemia Ossolińskich.
LANDGRAF Ildikó (szerk.)
1998 *„Beszéli a világ, hogy mi magyarok…" Magyar történeti mondák*. Budapest.
LANDGRAF Ildikó
2006 Archívumon innen, katalóguson túl. Többletek és hiányok a mai magyar történeti mondakutatás műfajelméleti és rendszerezési kérdéseiben. In: VARGYAS Gábor (szerk.): *Ethno-lore,* XXIII., 27–40. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.

MAGYAR Zoltán
1998a *Szent László a magyar néphagyományban*. Budapest, Osiris Kiadó.
1998b *Báthori Endre alakja az erdélyi néphagyományban*. Kolozsvár, Studium Alapítvány Kiadó.
2000a *Szent István a néphagyományban*. Budapest, Osiris Kiadó.
2000b *Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága*. Budapest, Osiris Kiadó.
2001a *Torna megyei népmondák*. Magyar Népköltészet Tára I. Budapest, Osiris Kiadó.
2001b *Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus kárpát-medencei redakciói*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
2002 *A mindentudó fű. Zoborvidéki mondák és hiedelmek*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum Könyvkiadó.
2003 *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. Magyar Népköltészet Tára III. Budapest, Balassi Kiadó.
2004 A történetimonda-hagyomány néhány elméleti aspektusa. In: VARGYAS Gábor (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XXI., 195–210. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.
2004a *A herencsényi mesemondó. Herencsényi mesék, mondák és tréfás népi elbeszélések*. Magyar Népköltészet Tára IV. Budapest, Balassi Kiadó.
2004b *Kalotaszegi népmondák*. Magyar Népköltészet Tára V. Budapest, Balassi Kiadó.
2004c *Bucsek József mesél. Kiskovácsvágási mesék és mondák*. Gömör néprajza LIX. Debrecen, Debreceni Tudományegyetem Néprajz Tanszék.
2005a A magyar történeti mondák katalogizálásának kérdései. In: VARGYAS Gábor (szerk.): *Ethno-lore,* XXII., 345–386. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.
2005b *Népmondák a Kis-Küküllő mentén*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
2005c *Ésik István meséi. Mesék, mondák és tréfás elbeszélések Martonyiból*. Perkupa, Galyasági Településszövetség.
2006a *A Habsburgok a néphagyományban. Narratívtípusok és történelmi emlékezet*. Budapest, Kairosz Könyvkiadó.
2006b *Népmondák a Medvesalján*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum Könyvkiadó.
2006c *Lüdérc vőlegény. Póra Péter meséi. Gyimesfelsőloki népi elbeszélések*. Budapest, Kairosz Könyvkiadó.
2007a *A Szilágyság mondahagyománya*. Magyar Népköltészet Tára VII. Budapest, Balassi Kiadó.
2007b *Népmondák a Bekecsalján*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
2007c *Árpád-házi Szent Erzsébet. Történelem, kultusz, kultúrtörténet*. Budapest, Kairosz Könyvkiadó.
2008 *Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyománya*. Magyar Népköltészet Tára VIII. Budapest, Balassi Kiadó.

MAGYAR Zoltán–VARGA Norbert
2006 *Három szem klokocska. Egy gömöri pásztor hiedelemvilága és történetei*. Budapest, Gondolat Kiadó–Európai Folklór Intézet.
2007 *„Amikor még szűk vót a világ…" Mondák és hiedelmek Fülek vidékén*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum Könyvkiadó.
MEGAS, Georgios
1964 Referat über Wesen und Einteilungssystem der griechischen Sagen. *Acta Ethnographica,* XIII. 93–95.
MÜLLER, Ingeborg–RÖHRICH, Lutz
1967 Der Tod und die Toten. Deutscher Sagenkatalog X. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 13., 346–397. Berlin.
NEULAND, Lena
1981 *Motif-Index of Latvian Folktales and Legends*. FFC 229. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
NÍ DHUBHNE, Éilis
1983 Dublin Modern Legends: An intermediate type list and examples. Béaloideas 51., 55−70.
PETZOLDT, Leander (szerk.)
1976–1977 *Historische Sagen*. I–II. München, Beck.
PETZOLDT, Leander
1999 *Einführung in die Sagenforschung*. Konstanz, UVK Universitätsverlag Konstanz.
QVIGSTAD, Just Knud
1925 *Lappische Märchen- und Sagenvarianten*. FFC 60. Helsinki, Sumalainen Tiedeakatemia.
RAUSMAA, Pirkko-Liisa
1969 *A Catalogue of Historical and Local Legends in the Folklore Archives of Finnish Literature Society*. Helsinki, Nordic Institute of Folklore.
RAUSMAA, Pirkko-Liisa–ROKALA, Kristina
1973 *Catalogues of Finnish Anecdotas and Historical, Local and Religious Legends*. Nordic Institute of Folklore Publications 3. Turku, Nordic Institute of Folklore.
ROBE, Stanley Linn
1971 *Problems of a Mexican Legend Index. Journal of the Folklore Institute,* 14., 159–167.
ROTUNDA, Dominic Peter
1942 *Motif-Index of the Italian Novella in Prose*. Bloomington, Indiana University Press.
SCHNEIDER, Ingo
2008 *Comtemporary Legend − Sagen der Gegenwart. Studien zur Motivgeschichte, gesselschaftlichen Relevanz und genretheoretischen Einordnung*. Frankfurt am Main−Berlin−Bern−Bruxelles−New York−Oxford−Wien, Peter Lang. [Beiträge zur europäischen

Ethnologie und Folklore. Reihe A: Texte und Untersuchungen. Hrsg. von Leander Petzoldt.] (Megjelenés alatt.)
SIMONSUURI, Lauri
1951 *Kotiseudun tarinoita*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
1961 *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythische Sagen*. FFC 182. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
SINNINGHE, Jaques R. W.
1943 *Katalog der niederländischen Märchen, Ursprungssagen-, Sagen- und Legenden-varianten*. FFC 132. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
SMITH, Richard E.
1980 *Type-Index and Motif-Index of the Roman de Renard. Etnologiska institutiones Smaskriftsserie* 28. Uppsala, Etnologiska institutionen.
VON SYDOW, Carl Wilhelm
1948 *Selected Papers on Folklore*. Copenhagen, Rosenkilde and Bagger.
SZENDREY Zsigmond
1922 Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok. *Ethnographia,* XXXIII., 45–64.
1923–1927 Történeti népmondáink. *Ethnographia*, XXXXIV–XXXVII., 1923–1924, 143–149.; 1925. 48–53.; 1926, 29–35., 78–86., 132–138., 183–187.; 1927, 193–198.
SZILÁGYI Ákos
1996 *Tetem és tabu. Egy viccbalzsamozó feljegyzései*. Budapest, Kijárat Kiadó.
TATUM, Jim C.
2000 *A Motif-Index of Luis Rosado Vega's Mayan Legends*. FFC 271. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
THOMPSON, Stith
1944 Egy tipus- és motívumjegyzék célja és jelentősége. In: *Ethnographia,* LV., 53–58.
1932–1936 *Motif-Index of Folk-Literature*. FFC 106–109., 116–117. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
1955–1958 *Motif-Index of Folk-Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval, Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*. I–VI. Bloomington-Indiana, Indiana University Press.
THOMPSON, Stith–BALYS, Jonas
1958 *The Oral Tales of India*. Bloomington, Indiana University Press.
THOMPSON, Stith–ROBERTS, Warren E.
1960 *Types of Indic Oral Tales: India, pakistan and Ceylon*. FFC 180. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
TRACY, Ann B.
1981 *The Gothic Novel 1790–1830: plot summaries and index to motifs*. Lexington, University of Kentucky Press.

Tubach, Frederic C.
1969 *Index Exemplorum. A Handbook of Mediavel Religious Tales*. FFC 204. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
Ujváry Zoltán
1990 *Mátyás király Gömörben*. Gömör néprajza XXIII. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.
Uther, Hans-Jörg
2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. I–III. FFC 284–286. Suomalaisen Tiedeakatemia.
2005 Type- and Motif-Indices 1980–1995. In: Garry, Jane–El-Shamy, Hasan (szerk.): *Archetypes and Motifs in Folklore and Literature. A Handbook*. 247–264. Armonk–London, M. E. Sharpe.
Vetési László
2002 *Ne csüggedj el, kicsiny sereg! Lelkipásztori barangolások küszködő nyelvi tájakon*. Kolozsvár, Studium Alapítvány Kiadó.
Voigt Vilmos
1965 A mondák műfaji osztályozásának kérdéséhez. *Ethnographia*, LXXVI., 200–219.
de Vos, Gail
1996 *Tales, Rumors, and Gossip. Exploring Contemporary Folk Literature in Grades 7–12*. Englewood, Libraries Unlimited, Inc.
Winger, Bjorn
1930 *A Classification of Motifs in Eskimo Folk-Literature*. Thesis. Indiana University.

Zoltán Magyar

CONDITIONS AND POSSIBILITIES IN THE CLASSIFICATION OF HISTORICAL LEGENDS

This study is intended as a theoretical model for the classification of Hungarian historical legends. It is a second, revised and enlarged version of an earlier essay that was published by myself in no. XXII. of Ethno-Lore. Here I take into consideration the conditions required for the scientific cataloguing of this genre as well as the characteristics of the Hungarian historical legends which are extremely rich and diversified compared to the European material. I treat the concrete questions of classification based on the Archives of Hungarian Historical Legends with its 65 000 items to be completed by myself at the end of 2007 which could serve as a basis for classification. This model of cataloguing may help not only the scientific classification of Hungarian historical legends, but may also provide a framework suitable for the classification of European historical legends as

well. The planned catalogue (type and motive index) is intended to be published in 10 volumes in Hungarian and 3 volumes in English and is planned to consist of the following main units: I. Legends of foundation II. Heroes, historical personalities 1. National heroes III. Heroes, historical personalities 2. IV. War legends V. Religious legends VI. Crime and punishment VII. Legend on outlaws VIII. Legends on treasures IX. Other historical legends X. Index: Main legend types and motifs. Bibliography.

In the last part of my paper I reply to some remarks and criticism by I. Landgraf published in the last volume of Ethno-Lore concerning my earlier essay about cataloguing historical legends.